

JORNADES D'ESTUDI - DE LA VINYA A LA FASSINA
Vinyes, vins i cooperativisme vitivinícola a Catalunya

L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ
27 i 28 de setembre de 2013

ALLÓ QUE LA VINYA S'ENDUGUÉ.
L'EXPANSIÓ VITÍCOLA DEL SEGLE XIX COM UNA ETAPA EN
L'EVOLUCIÓ DEL PAISATGE I LA SOCIETAT RURAL DEL
VALLÈS OCCIDENTAL.

Pere Roca Fabregat

1- INTRODUCCIÓ

L'expansió de la vinya i altres conreus arbustius i arboris més enllà dels límits espacials i ecològics propis dels paisatges agraris de l'agricultura "tradicional" va ser la forma com una part relativament important de l'agricultura catalana es va adaptar al procés d'integració amb l'economia mundial iniciat a finals del segle XVII (Torras, 1995). Els treballs de Francesc Valls (1997: 301-302) han establert amb precisió els ritmes, les cronologies i la localització del creixement de la vinya a Catalunya entre els segles XVII i XX. En tot el procés s'observa una constant de base vinculada a la funcionalitat exportadora del producte de les vinyes (sigui aquest aiguardent o vi), essencial per sustentar un model de desenvolupament industrial català enormement dependent de les importacions d'aliments, matèries primeres i energia (Pasqual, 1990)

En el cicle vitícola català dels segles XVII-XIX es podem distingir dues grans fases. En la primera la producció de les vinyes es convertia bàsicament en aiguardent que tenia per destí, primer, a finals del segle XVII i inicis del XVIII, l'exportació a Europa i, després, al llarg del segle XVIII, a la venda als mercats americans. El cicle de l'aiguardent es va fer especialment evident a la zona litoral central i sud de Catalunya (Maresme, Garraf, Baix Camp i Tarragonès). La segona etapa se centra en el segle XIX i arriba fins la conjuntura de la fil·loxera. En aquesta les exportacions de vi comú sense transformar es van dirigir sobretot als mercats americans. El creixement de la demanda requeria de l'extensió del conreu de vinya fora de la primitiva zona litoral cap a les comarques de l'interior (Baix Penedès, Anoia, Bages etc.)

Les pulsions del comerç internacional permeten concretar les grans línies de l'evolució del conreu de la vinya, però la recerca ha de permetre conèixer millor els ritmes i les formes com es va adaptar el procés a les estructures agràries de cada territori. La diversitat de comportaments a nivell català és el que va copsar P. Vilar en les conclusions del volum tercer de la seva *Catalunya dins l'Espanya moderna* i després van aprofundir els diferents treballs d'història agrària comarcal apareguts al llarg de la dècada dels anys vuitanta del segle XX. Les recerques de Llorenç Ferrer, Rosa Congost, Enric Tello, Enric Vicedo, Enric Saguer, Francesc Valls, Josep Colomé, Sant Ponce, i Àngels Sanllehy entre altres ens han permès de situar cada una de les geografies de referència dins de les "tres Catalunyes" de P. Vilar.

En la nòmina d'estudis regionals que de forma més o menys directa tracta l'expansió de vinya i les seves causes i conseqüències hi falta un territori, la comarca del Vallès Occidental, que al nostre entendre ha estat injustament oblidat per la història agrària catalana. Un dels objectius genèrics d'aquesta comunicació serà demostrar que la zona occidental de la comarca va ser un dels principals nuclis d'intensificació vitícola en el cicle expansiu del segle XIX. El text també intentarà anar una mica més enllà de la simple suma d'una determinada comarca al llistat de les principals zones vitícoles del segle XIX i pretén insistir en altres aspectes del cas vallesà que poden ajudar a millorar la concepció global del fenomen. En les pàgines que segueixen ens interessarà especialment valorar la cronologia i el grau d'intensitat del canvi en els paisatges agraris (ús de la terra i assentaments pagesos) i el tipus de transformacions en les estructures de la societat rural i la demografia que es van derivar d'aquella excepcional etapa de creixement.

2- ELS USOS DE LA TERRA, ASSENTAMENTS I SOCIETAT RURAL AL VALLÈS OCCIDENTAL ABANS DE L'EXPANSIÓ VITÍCOLA DEL SEGLE XIX.

La fase de desenvolupament del món rural del Vallès Occidental anterior a l'expansió vitícola del segle XIX pot ser qualificada de forma genèrica com l'època d'esplendor de la masia policultural. En aquesta, les masies constituïen l'eix al voltant del qual s'estructurava el funcionament de tots els elements de la vida rural i tenien una forta incidència en el funcionament global de l'economia i la societat. El límit temporal final del període d'auge de la masia vallesana el podem situar entre el darrer quart del segle XVIII i els primers anys del segle XIX, però encara no queda gens clar en quin

moment aquesta va començar a funcionar com a explotació pagesa complexa. Hi ha elements per pensar que els processos de concentració de terres fruit dels establiments emfitèutics per part dels grans senyors alodials monacals i la compra de drets sobre masos d'origen medieval ja estaven molt avançats a finals del segle XVI.

En aquells moments, llunyans encara els processos de desforestació del segle XIX, el bosc era el principal element del paisatge del Vallès Occidental. Les dades dels primers cadastres de l'administració borbònica tendeixen a ocultar molta superfície de boscs i erms, mentre que són una mica més fiables en les dades de superfície conreada. Per això, la informació del quadre 1 s'ha de llegir posant a l'alça les superfícies totals no conreades.¹ Vistes aquestes prevencions, els càlculs estrictes amb les dades dels cadastres indiquen que la participació de la superfície sense conreu permanent sobre el total encad战略at era del 67% a Sant Pere de Terrassa, 60,9% a Viladecavalls, 60,5% a Castellar, 55,3% a Matadepera, 54,8% a Ullastrell, 53,3% a Rubí i del 6,4% a Terrassa.

QUADRE 1. Estructura de l'ús de la terra en diferents municipis del Vallès Occidental a començament del segle XVIII (quarteres)

	Sant Pere de Terrassa	Castellar	Matadepera	Viladecavalls	Ullastrell	Rubí	Terrassa
Sembradura	2.252	835	345	180	356	541	341
Vinya(1)	1.052	339	109	48	60	159	5
Olivera	164	34	37	18	-	31	42
Horts	3	23	3	6	2	12	16
1-Total conreus	3.471	1.231	494	252	418	743	404
Bosc	1.880	298	209	31	113	318	2
Erm	5.494	593	404	362	395	493	26
Roques	-	1.000	-	-	-	-	-
2-Total no conreat	7.374	1.891	613	393	508	849	28
1+2	10.845	3.122	1.107	645	926	1.592	432

Font: AHCT, *Universitat forana. Documents diversos 1614-1790*, enquesta sobre la universitat forana de Sant Pere de Terrassa, capsa 227. Joan Pinyot i Garrós (ed) (1985), *El Reial Cadastre de Castellar del Vallès, 1716*, Castellar del Vallès, Arxiu Històric. Arxiu del fons patrimonial de la casa Barata de Matadepera, Cadastre de Matadepera de 1735. Esperança Iglesias (1991), "Viladecavalls a l'època moderna. Segles XVI-XVII-XVIII" dins AADD, *Història de Viladecavalls*, Viladecavalls, pp 202-204. AHCT, *Documents solts. Cadastre d'Ullastrell 1716-1818*. Carmen Becomo, Dolores Ibañez i Fancisco Molina (1986), "Rubí, del segle XVI al segle XVIII", dins AADD, *Aproximació a la història de Rubí*, Ripollet, pp 109-113. AHCT, *Documentació de la universitat de la vila, 1718-1791, relació individual y exacta de todas las perras de terra...*

¹ Les superfícies de bosc i erm registrades als amillaments del segle XIX de tots aquests municipis indiquen sempre (i en moments en que el creixement de la vinya és més que evident) extensions no conreades majors que les registrades als cadastres. Per exemple, a mitjan segle XIX Matadepera té sis vegades més boscs i erms que el 1736. Sembla que el nivell d'ocultació era més gran quan més muntanyós i boscosós fos el municipi. Sobre l'ocultació d'espais forestals als cadastres i capbreus de Matadepera: Roca, 2003: 113-116.

Les dedicacions de la terra conreada indiquen que el fonament de l'agricultura del Vallès occidental a començament del segle XVIII era la típica trilogia mediterrània. Les terres de sembradura sempre ocupaven la major part dels conreus (entre el 65% de Sant Pere i el 85% de Viladecavalls), però sembla que aquí també hi hauria una certa ocultació dels sembrats perquè una part gens negligible de les collites de cereals es realitzava en el marc de la tecnologia de les boïgues. Evidentment, la vinya no ocupa en aquests moments les superfícies que després veurem com a normals al segle XIX. Les proporcions entre el 20 i el 30% de la superfície total dels conreus amb vinya d'alguns municipis fan pensar que són més el resultat del cicle vitícola de finals del segle XVII que no pas l'inici del creixement del XVIII.

La fase de predomini de les masies policulturals es caracteritzava pel desenvolupament d'una economia agrària que funcionava a partir d'una forta dualitat entre una agricultura de subsistència i una potent ramaderia de renda. Les produccions de cereals, vi i oli de les masies servien per poc més que alimentar les famílies dels amos o masovers i els treballadors externs llogats. Al llarg del segle XVIII, els principals cereals sembrats, els forments, van ser progressivament substituïts pels mestalls. Els conreus es localitzaven al voltant de les masies, especialment les terres de conreu permanent (*quintanes*) i els horts, mentre que el conreu itinerant en *boïgues* i *ermots* es repartia en l'ampli ventall de terres boscoses i ermes. Les masies disposaven d'una dotació relativament important de bestiar de tir per treballar i mobilitzar les produccions d'aquestes terres.

En les tècniques de conreu del sistema cereal de secà de les masies destacava la importància del treball i el conreu en els restobles dins del cicle del conreu de cereals d'hivern. La documentació fa evident l'existència de rotacions en les terres de guaret; una part amb llegums pel consum humà i altre com a farratge per al bestiar de treball i renda. La pràctica de l'adob en verd, una oferta gens menyspreable de fems i la tècnica dels formiguers complementaven el *corpus* tècnic d'una cerealicultura que havia aconseguit un resultat que poc tenien a envejar als de mitjan segle XIX (Roca; 2010: 119-156).

Amb tot, el sector d'aquelles economies pageses que mostrava més dinamisme i que caracteritzava l'economia rural del Vallès occidental abans de l'expansió vitícola era la ramaderia de renda. Les masies mantenien importants contingents de bestiar oví, cabrum i porcí alimentat a partir dels rostolls dels cereals, els farratges sembrats en els guarets, petits prats permanents i una àmplia tipologia de recursos obtinguts en els

extensos erms i boscos on pasturaven boïgues abandonades i brostejant diferents arbusts, alzines i roures, on també podien obtenir aglans. El destí d'aquests ramats era l'abastament de les carnisseries públiques dels principals centres de població del Vallès i de l'entorn de la capital del Principat.

L'època d'esplendor de les masies vallesanes coincideix amb la fase de desenvolupament social que s'ha conegut com a feudalisme avançat. Els emfiteutes que eren al davant d'aquelles explotacions les havien pogut gestionar amb relativa autonomia dels seus senyors feudals perquè aquests eren majoritàriament llunyanes institucions religioses de tipus monàstic a les quals es devien rendes dominicals poc importants en relació a les capacitats productives que havien assolit les seves explotacions.

Aquesta societat pagesa, que podria semblar notablement homogènia si comparem entre ells els diferents grups familiars que gestionaven les masies, es presenta profundament polaritzada quan el camp de visió es centra en les seves estructures familiars extenses. Les masies policulturals necessitaven politreball. L'entitat d'aquelles explotacions feia que aquest no pogués ser sempre aportat pels familiars estrictes del cap del casa (fossin emfiteutes o masovers). Això explica que bona part de la força de treball de les masies dels segles XVII i XVIII estigués formada per treballadors externs (mossos, pastors, criades i porquers). Aquests treballadors provenien de petits pobles i altres explotacions pageses situades a un radi d'una trentena de quilòmetres. La seva remuneració estava bàsicament constituïda per l'alimentació rebuda i una part en diners que creixia amb l'edat i la capacitat laboral. Tots, homes i dones abandonaven l'ocupació de criats quan, al voltant dels trenta anys, es casaven i formaven noves unitats domèstiques (Roca, 2005; 49-92).

Les tres formes d'assentament sobre el territori de les societats pageses anteriors al segle XVIII eren la masia, el poble de sagrera i la vila mercat. Les masies policulturals havien aparegut en el procés de concentració dels masos medievals abans comentat. Els contingents humans de les masies estaven perfectament adaptats a les possibilitats productives de l'explotació i va tendir a ser secularment molt estable. Els pobles de sagrera també tenien un origen medieval, van créixer molt poc abans del segle XVIII i, quan va fer-ho, va ser gràcies al cicle d'expansió de la vinya. Les viles mercat (Sabadell i Terrassa) van ser el component demogràfic més dinàmic. La seva població, a diferència del que passava en masies i pobles, va tendir a créixer entre grans fluctuacions resultat de les recurrents crisis demogràfiques i econòmiques, però es

recuperaven amb relativa facilitat gràcies a la immigració i a una base econòmica diversificada on les manufactures tèxtils van tenir sempre un paper molt important.

.Una de les tesis de fons d'aquesta comunicació és que el creixement de la vinya al Vallès Occidental va comportar la fi d'un seguit de condicions que havien mantingut les masies policulturals com a principal eix de la societat rural del Vallès Occidental dels segles XVI-XVIII. L'estructura dels conreus, la importància i funcionalitat del bosc en l'economia de masia, les formes d'organització del treball agrari, la xarxa d'assentaments pagesos, la dinàmica demogràfica i la mateixa organització social tot va canviar al ritme que la vinya s'estenia pel Vallès. Els apartats que segueixen intentaran veure fins on van arribar aquests canvis.

3- EL VALLÈS VITÍCOLA DEL SEGLE XIX. CANVIS I CONTINUÏTATS EN LES FORMES D'ÚS DE LA TERRA.

3.1 Contextualització de la vinya del Vallès Occidental al segle XIX.

Per diferents motius, durant la primera meitat del segle XIX els pagesos d'algunes comarques de Catalunya havien anat convertint la vinya en un quasi monocultiu (Garrabou i Pujol; 1987: 67-69, Colomé i Valls, 1995: 49-53; Colomé 2004: 317-319, Garrabou, Cussó i Tello; 2007: 169-171). En aquest context, el Vallès Occidental pot servir de perfecte model il·lustratiu d'una evolució que trencava el que sembla havia estat una realitat quasi estructural en els segles anteriors: l'equilibri a llarg termini entre els diferents conreus, amb una evident supremacia del secà sembrat amb cereals, dins del marc de funcionament de la masia policultural i la trilogia mediterrània. Segons les dades recollides als estudis abans citats, a l'alçada del 1860, el Vallès Occidental era la comarca amb major grau d'especialització vitícola -amb vinya en un 68% de la superfície conreada- seguida per l'Alt Penedès, Anoia, Bages i Garraf, totes amb valors superiors al 60%. Les dades d'ús de la terra presentades en l'anterior apartat demostren que l'evolució del conreu de la vinya del Vallès Occidental entre començament del segle XVIII i mitjan segle XIX havia seguit el mateix ritme que altres grans comarques vitícoles com l'Anoia o l'Alt Penedès. Abans de finalitzar el segle XIX, quan a conseqüència de l'arribada de la fil·loxera era a punt de culminar el cicle vitícola català, el Vallès Occidental encara presentava indicadors propis d'una situació de primacia vitícola (Roig Armengol: 1890).

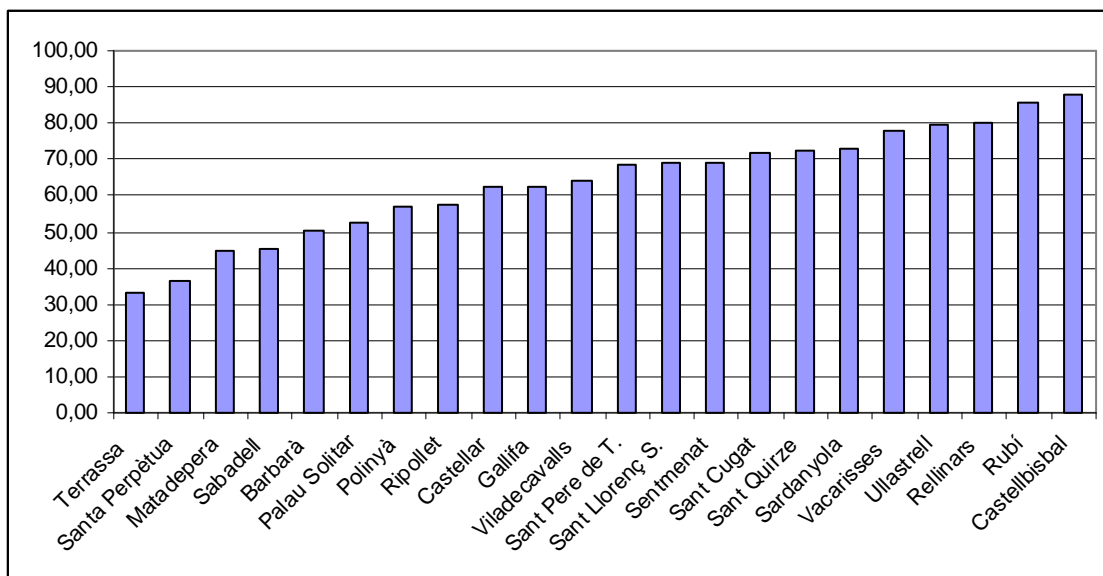
Els treballs de Garrabou, Cussó i Tello (2007: 170-173) han plantejat que la geografia de l'especialització dels usos del sòl de la província de Barcelona ja estava era pràcticament formada a mitjan del segle XIX. Generada sota la influència de Barcelona i els altres nuclis de la xarxa urbana provincial, la citada geografia estava estructurada en diferents rodals. A efectes del present treball ens interessa remarcar els tres primers. La primera zona d'especialització practicava una agricultura intensiva caracteritzada per la pràctica del regadiu, l'horta i la producció de cereals i farratges a les immediacions de Barcelona. S'estenia pels llits de les valls fluvials del Llobregat i el Bessos fins al cor del Vallès. Segons els citats autors, el segon rodal "era l'extens cinturó vitícola de la meitat oriental de la província que anava des del Garraf fins al Pla del Bages recorrent l'Alt Penedès, els costers del Baix Llobregat, bona part del Vallès Occidental, i l'Anoia". També hi havia un tercer àmbit a la zona del Montseny i la serralada prelitoral estava especialitzat en el subministrament de fusta, llenya, carbó vegetal i pastures.

El Vallès Occidental es situa clarament en una zona de confluència i contacte dels tres àmbits d'especialització (cereal-intensiu, vinya i forestal) abans citats. Els gràfics A i B il·lustren la complexa geografia agrària que resulta d'aquest fet en els municipis del Partit Judicial de Terrassa. En el primer es compara el pes de la vinya sobre la resta d'espais conreats -essencialment sembrats amb cereals de secà- en els vint-i-dos municipis que formaven part del Partit Judicial l'any 1858.² En el gràfic apareixen els municipis ordenats de menor a major pes del conreu de la vinya sobre el conjunt de terra cultivada. S'ha optat per treballar sobre aquesta dada (més que no pas amb xifres de participació de la vinya sobre el total municipal) pel fet que, com s'ha comentat, l'ocultació en boscos i erms va tendir a ser més gran que en els conreus.

Gràfic A: Participació de la vinya en el conjunt dels conreus al Partit Judicial de Terrassa (1858)

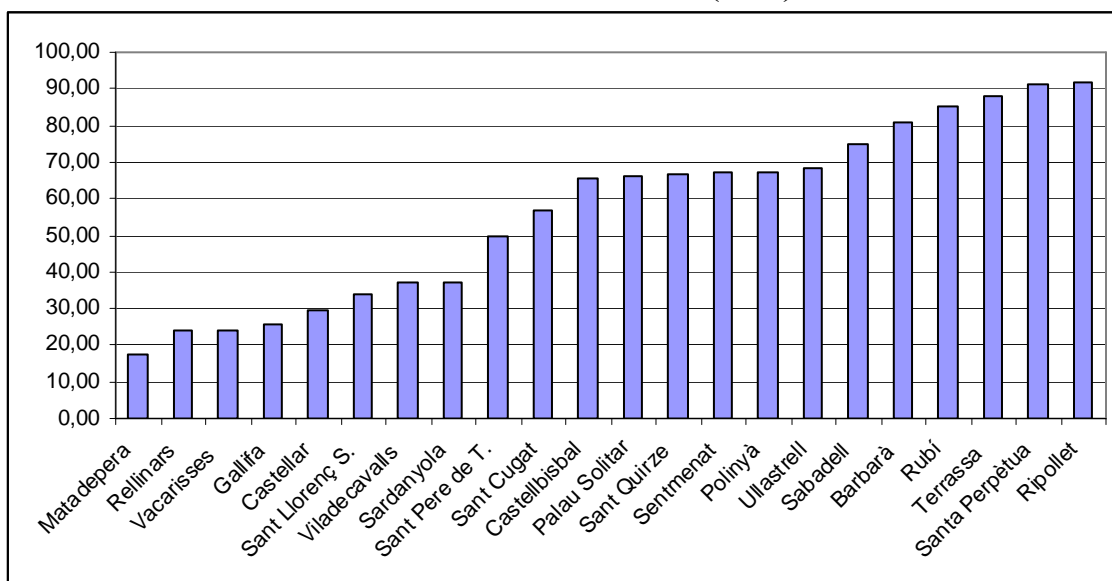
---

² Per la seva localització geogràfica i caracterització agrícola (el pes de l'olivera) s'ha optat per no comptabilitzar el municipi d'Olesa.

Font: elaboració pròpia a partir de *Estadística Territorial de la Provincia de Barcelona* de Pedro Moreno y Ramírez, 1858. Agraïxo a Ramon Garrabou aquesta documentació.

Gràfic B: Participació dels conreus en el conjunt de la superfície municipal al Partit Judicial de Terrassa (1858)

Font: veure gràfic A

Als efectes de la seva interpretació, podem dividir la informació del gràfic A en dos grans grups de municipis separats pel llindar del 70% dels conreus ocupats per la vinya. Tot i l'evident contrast entre els dos extrems de la sèrie (municipis com Terrassa tenen menys del 35% de vinya i altres com Castellbisbal més del 80%), el fet més evident que demostra el conjunt de les dades del quadre és la culminació d'un canvi molt important respecte del paisatge agrari característic de començament segle XVIII.

Hem vist que en cap de les escasses mostres recollides en els primers cadastres del segle XVIII la vinya ocupava més del 30% de la superfície conreada. A mitjan segle XIX pràcticament tots han superat aquesta proporció i més de la meitat l'han doblada. Els paisatges agraris estaven canviant i, com veurem, ho feien a uns ritmes molt accelerats.

La lectura conjunta dels dos quadres permet observar que el paisatge agrari que s'estava formant al Vallès Occidental a mitjan segle XIX era conseqüència de les divergències en els ritmes de creixement de la vinya i la diferent importància dels espais no conreats entre els diversos municipis. En funció d'això es pot dividir el conjunt del territori del Partit Judicial de Terrassa en quatre grans zones que reflecteixen formes diferents de plasmació dels usos del sòl.

1) Els municipis amb més del 70% de la superfície conreada plantada de vinya tendien a concentrar-se a les terres altes i als vessants de les carenes que separen per l'oest la comarca del Vallès Occidental del Baix Llobregat. Pobles com Castellbisbal, Ullastrell, Vacarisses i Rubí eren aleshores assentaments pagesos que van experimentar un fort creixement demogràfic en cronologies relativament modernes i en plena coincidència amb la conjuntura vitícola del moment. Sense ser purament de muntanya, aquesta és una zona d'altiplà d'orografia accidentada i trencada per multitud de torrents i xaragalls que fan les terres poc adequades per al conreu de cereals. En aquesta zona la mateixa expansió vitícola havia fet desaparèixer els boscos.

2) Un segon grup on podem trobar municipis com Rellinars, Matadepera, Gallifa i Sant Llorenç Savall es caracteritzen tant per la intensitat del creixement de la vinya com per la importància de les zones boscoses. Les superfícies boscoses són aquí més importants que els espais conreats. Tot i créixer aquests amb relativa intensitat com en el cas de la vinya, queden amagats i disminuïts enfront de les masses forestals. Tots tendeixen a ser municipis situats en les zones més altes i muntanyoses de la comarca (massís de Sant Llorenç del Munt i l'Obac). Es caracteritzaran per ser zones de pervivència de grans explotacions de base forestal i ramadera al costat de pobles vitícoles en ràpid creixement.

3) El tercer grup el formen municipis situats a les terres més planes del centre de la comarca. L'exemple paradigmàtic és Sant Pere de Terrassa i són molt similars els casos de Sentmenat, Sant Cugat i Sant Quirze. Malgrat que la vinya també s'hi ha implantat amb força, encara els caracteritza un notable equilibri entre terra conreada i erms i boscos. Aquesta és la zona on històricament havia arrelat la masia policultural de dimensions mitjanes.

4) El darrer grup es caracteritza per tenir plantat de vinya menys del 60% de la superfície de conreu. Hi trobem municipis com Santa Perpetua, Barbarà, Palau Solitar o Ripollet, tots situats a la zona més oriental de la comarca on es troben terres més planes i un fàcil accés a l'aigua del riu Ripoll. Per això són els municipis on hi ha alhora més conreu de cereal de secà i més regadiu. S'intueix el funcionament d'un altre règim agronòmic diferent del de les terres més altes. Els casos de les terres dels municipis de Terrassa i Sabadell participen molt de la lògica del quart grup, però responen a dinàmiques històriques molt més antigues que requereixen una consideració particular.

3.2 Anàlisi d'un eix paisatgístic vallesà del segle XIX: Matadepera, Sant Pere de Terrassa i Rubí.

L'eix territorial que formaven els municipis de Rubí, Sant Pere de Terrassa i Matadepera aglutinava bona part de la complexitat paisatgística abans comentada. Es tracta d'un sector del territori que en disposició nord-sud anava des de les zones més altes de la serralada prelitoral a Matadepera, passava pel que era aleshores enorme terme de Sant Pere de Terrassa³ i finalitzava a tocar de la serralada litoral, al municipi de Rubí (veure mapa A). Eren terres situades a banda i banda de la riera de les Arenes, la via de comunicació natural entre el Vallès Occidental i el Baix Llobregat i el litoral de Barcelona. Aquest territori representaria aproximadament el 15% de l'extensió total de la comarca actual.

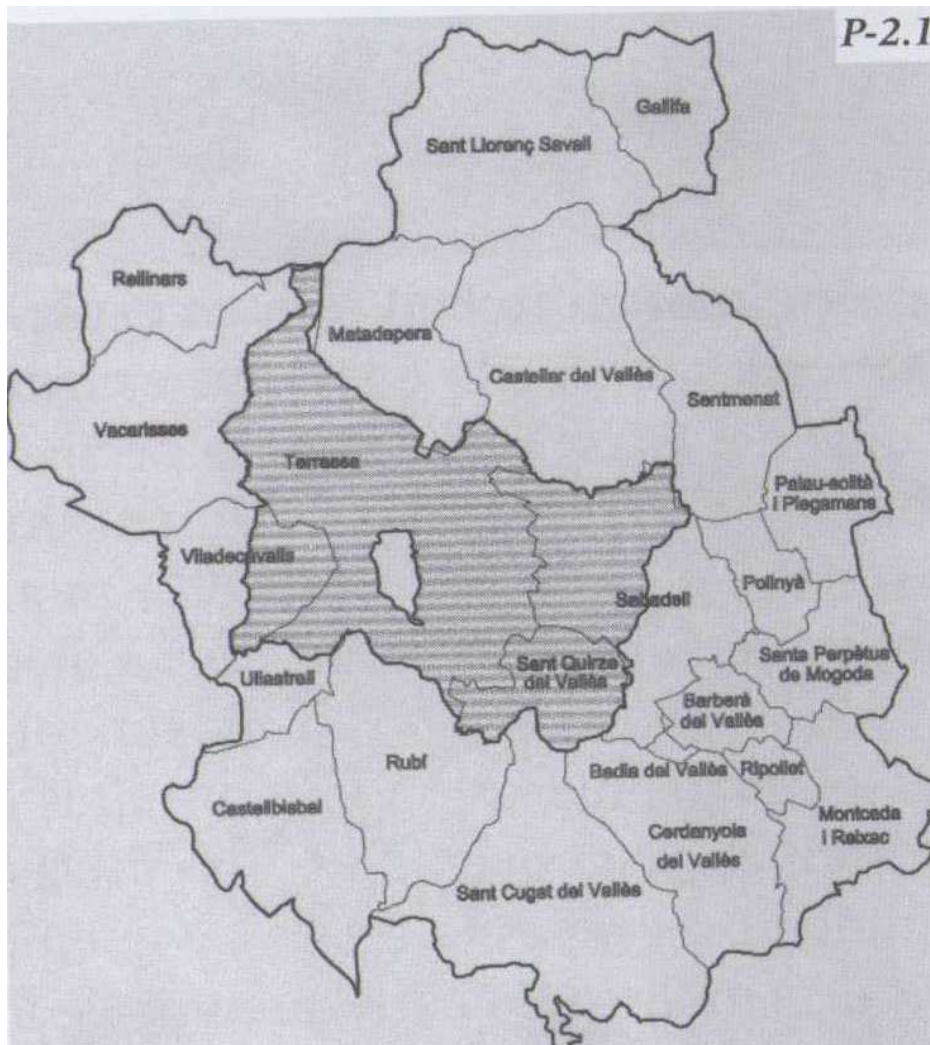
Els quadres 2, 3 i 4 sistematitzen les dades sobre l'evolució de l'estructura dels conreus i l'ús de la terra en els citats municipis al llarg dels segles XVIII i XIX. A mesura que s'entra al segle XIX la informació cadastral tendeix a ser més rica i una mica més veraç que la del segle anterior. Tot i això, és important comentar alguna particularitat de les xifres del quadre 3 del municipi de Sant Pere de Terrassa. Les seves dades s'han de llegir entenent que no tots els talls cronològics corresponen exactament a un mateix territori. Les xifres dels anys 1716, 1854, 1858 i 1885 i 1887 fan referència al conjunt del municipi de Sant Pere de Terrassa. La columna de 1833 ho és només de la pedania de Sant Pere (la parròquia de Sant Pere amb les seves sufragànies de Sant Martí de Sorbet i Sant Miquel i Sant Martí de Toudell). Les dades de 1858 i 1887, no inclouen part de Sant Vicenç de Jonqueres ni les parròquies sufragànies de Sant Pere. Aquestes

---

³ El municipi de Sant Pere de Terrassa, repartit entre Sabadell i Terrassa el 1904, agregava les parròquies de Sant Pere de Terrassa, Sant Julià d'Altaura, Sant Vicenç de Jonqueres i Sant Quirze. Sant Quirze es va independitzar de Sant Pere el 1833 i una part de Sant Vicenç de Jonqueres va passar a Sabadell el 1852.

limitacions en la coherència de les fonts s'han intentat resoldre treballant amb xifres relatives del pes de la vinya sobre els conreus i d'aquests sobre el total municipal, entenent sempre que, per al segle XVIII, les informacions sobre extensions municipals són molt discutibles.

Mapa A. L'antic terme del municipi de Sant Pere de Terrassa en la comarca del Vallès Occidental

Font: Laudo, D. (2005), *La Creu Alta, Jonqueres, Sant Pere de Terrassa, 1700-1904. Un terme desaparegut*, Sabadell, Associació de veïns de la Creu Alta / Fundació Arts, p 45

Quadre 2. Estructura dels conreus i ús de la terra a Matadepera, 1736-1860, quarteres.

	1736	1768	1799	1851/55	1860
Sembradura	345	309	288	430	394
Vinya	109	69	78	479	338
Olivera	37	184	138	173	175
Horta / regadiu	3	2	3		3
CONREUS	497	542	504	1.082	910
NO CONREAT	613	1.969	1.797		5.281
TOTAL	1.100	2.511	2.297		6.191
Vinya/conreu x 100	17,7%	12,7%	15,4%	44,2%	37,1%
Vinya / total x 100	9,9%	2,7%	3,4%		5,4%

Font: Les dades del segle XVIII provenen de l'arxiu del fons patrimonial de la casa Barata de Matadepera, Cadastre de Matadepera de 1736, 1768 i 1799. Les del segle XIX: AMM, *Datos estadísticos de la producción agrícola en los años 1851, 1855, 1862 y 1867* i *Resumen* de l'amillament de 1860.

Quadre 3.: Estructura dels conreus i ús de la terra a Sant Pere de Terrassa , 1716-1887, quarteres

	1716	1833	1854	1858	1885	1887
Sembradura	2.252	1.017	2.086	1.453	2.410	1.978
Vinya	1.052	2.174	6.823	5.579	8.009	7.094
olivera	164	441	842	749	926	847
Hort / regadiu	3	32	181	139	31	28
CONREUS	3.471	3.664	9.932	7.920	11.376	9.947
NO CONREAT	7.374	9.622	10.047	7.981	9.488	4.947
TOTAL	10.845	13.286	19.979	15.901	20.864	14.894
Vinya / conreu x 100	30,3	59,3	68,6	70,4	70,4	71,3
Vinya / total x 100	9,7	16,3	34,1	35,0	38,3	47,6

Font: AHCT, *Universitat forana. Documents diversos 1614-1790*, enquesta sobre la universitat forana de Sant Pere de Terrassa, capsa 227. Les dades dels anys 1833, 1854, 1858 a AHCT en els cadastres i amillaments dels anys corresponents i del mateix arxiu: Fons del districte municipal de Sant Pere de Terrassa: *Resumen de riqueza rústica i pecuaria* (1885) i *Relación duplicada (...) de las clases de cultivos y calidades de los terrenos que existen en este distrito municipal* (1887).

Quadre 4. Estructura dels conreus i ús de la terra a Rubí, 1716-1880, quarteres

	1716	1744	1785	1801	1815	1862	1880
Sembradura	541				662	771	291
Vinya	159	235	698	943	1.179	5.751	5.946
Olivera	31				-	-	-
Horta / regadiu	12				92	175	183
CONREUS	743				1.933	6.697	6.420
NO CONREAT	847				3.582	997	1.254
TOTAL	1.592				5.515	7.694	7.674
Vinya/conreu x 100	21%				61%	86%	93%
Vinya / total x 100	9,9%				21%	75%	77%

Font: Les dades del segle XVIII a Becomo, C.; Ibañez, D. i Molina, F; (1986), "Rubí, del segle XVI al segle XVIII" i les del segle XIX a Santirso, M. i Rufé, A. (1986) tot dins AADD, *Aproximació a la història de Rubí*, Ripollet, pp 109-113 i 205.

Els quadres aquí presentats i la informació d'altres municipis de la zona indiquen que els paisatges agraris del Vallès Occidental van començar a canviar en algun moment més aviat tardà del darrer quart del segle XVIII i que, com s'ha comentat,

aquesta transformació va separar dues grans estructures agràries: la típica de les masies “policulturals” i la pròpiament vitícola del segle XIX. En el segon apartat del treball s’han comentat algunes característiques de l’estructura agrària a començament del segle XVIII. Quina va ser l’evolució fins la fase d’acceleració dels canvis?

Segons la documentació disponible, el repartiment dels conreus va variar poc al llarg dels primers tres quarts del segle XVIII. Un qüestionari contestat per la Universitat Forana de Sant Pere de Terrassa el 1770 indica que en aquells moments la vinya ocupava aproximadament el 30% de la superfície conreada del municipi, una proporció idèntica a la registrada en l’interrogatori de 1716.⁴ Segons el doctor Antoni Bosch i Cardellach (1882: 40), sobre la dècada dels anys noranta del segle XVIII la vinya ocupava el 27% de la superfície conreada del municipi de Sabadell i la seva zona d’influència. Les dades de Matadepera indiquen que el pes de la vinya sobre els conreus va tendir a baixar entre 1736 i 1799, mentre que l’evolució de la superfície plantada de vinya a Rubí durant la primera meitat del segle XVIII, malgrat ser positiva, és incomparable amb els ritmes posteriors.

La ruptura del model d’ocupació del sòl i l’augment del pes de la vinya sobre els conreus s’accelera a partir del darrer quart del segle XVIII. A Sant Pere de Terrassa es fa evident en les dades de la columna de 1833 del quadre 3 on veiem que, malgrat no comparar el mateix territori que la primera columna, la vinya ha doblat el seu pes en termes relatius, passant d’ocupar el 30 al 59% de les terres conreades. El canvi a Sant Pere de Terrassa i al conjunt del territori estudiat va ser molt ràpid. Es va iniciar no abans del 1770 i en quaranta anys s’havia consolidat plenament. Les dades de Rubí i Matadepera semblen indicar les mateixes tendències. La sèries de vinya de Rubí s’accelera en una data imprecisa entre 1744 i 1785, però perfectament vinculable a la conjuntura del seu municipi veí del nord. Les xifres de Matadepera encara són més clares; cap creixement de la vinya al segle XVIII i ràpida expansió durant la primera meitat del XIX

Els ritmes de plantació de vinya amb contractes d’establiment a rabassa morta confirmen plenament la cronologia apuntada. La sèrie d’establiments de Sentmenat, Palau Solità i Plegamans que Garrabou i Tello (2004: 91) fan servir per il·lustrar els canvis produïts al paisatge del Vallès entre 1716 i 1860 situa la màxima extensió de la superfície plantada de vinya entre 1790-1804. Els processos de plantació de vinya

---

⁴ AHCT. Documents històrics del segle XVIII, dossier 1764-1770, (interrogatori de l’any 1770)

estudiats a partir de les comptabilitats d'explotacions concretes (Deu i Torre Mossèn Homs de Sant Julià d'Altura, Duran de Sant Quirze, Perelló de Sant Vicenç de Jonqueres i Cadena de Valldoreix) confirmen ritmes molt similars (Roca, 2008:30-35). Les dades dels capbreus de Sant Llorenç del Munt de 1788-1815 i la Sagristia Major de Sant Cugat de 1780/87 també indiquen que a la zona de la capçalera nord del Ripoll (Sant Julià d'Altura, Matadepera i Castellar) els establiments a rabassa morta experimenten una clara acceleració a finals del segle XVIII (Roca, 2013: en premsa).

Les descripcions de la zona que fan els estudiosos i viatgers il·lustrats situen clarament a finals del segle XVIII l'inici d'una nova conjuntura vitícola. Quan Zamora ressenya l'agricultura de la comarca observa les particularitats del sistema cereal, però queda sorprès per l'evolució de la vinya i la producció de vi per fer aiguardent en les terres altes de la Serralada Litoral (Roca, 1991: 40). En aquests moments aquesta és, segons Bosch i Cardellach, una zona clarament excedentària en vi: *“no son muchos los renglones que puede especular nuestro comercio. El mayor es en vino, que acarrea desde las poblaciones de la montaña y desde esta (Sabadell) a Barcelona”* (1882:56).

És important notar que la lectura que fa Bosch i Cardellach de la vinya i la viticultura del Vallès és diferent a la de Zamora perquè el metge il·lustrat es fixa sobretot en les possibilitats de futur d'una producció millorada en qualitat. *“seria ventajoso sobremanera que se dilatassen las viñas en una buena parte de nuestro llano que la porfía adjudica a sementera aunque la calidad de su tierra parece mas proporcionada para viña. Ello es assi que las pocas que hai en el llano tributan ventajosamente en vino mas de lo que produciria sembrando su suelo, esto es de ganancia al labrador”*.

Les crítiques que Bosch fa a les tècniques de conreu i elaboració del vi de la pagesia local encaixen perfectament en el discurs de la il·lustració agrària catalana més puntera (Bernat, 2008: 115-129). Segons el metge il·lustrat, els vins del Vallès són en aquests moments generalment de baixa qualitat, de poc grau i amb forta tendència a fer-se agres. L'objectiu, típic de les zones de producció d'aiguardent era maximitzar la producció sense tenir en compte la qualitat. El metge sabadellenc té molt clara quina ha de ser la nova orientació mercantil basada en la producció de vins de qualitat i per aconseguir-ho indica la necessitat de corregir pràctiques en el procés de verema i vinificació: *“Yo ignoro porque nuestra policia descuida en cotar tiempo determinado para las vendimias, como prudentemente sucede en muchas partes de nuestra península (...) vemos ya a nuestros labradores mucho antes del tiempo oportuno afanados para*

coger las ubas casi verdes, agrias, i solo aptas para un mal vino". Amb tot, admet que en els darrers temps les dates de verema han tendit a ser més tardanes. És difícil no veure els interessos dels grans propietaris de vinyes (pròpies o cedides a rabassa) darrera d'aquesta preocupació en homogeneïtzar les veremes el vi de les quals no havia de servir per l'autoconsum, com passava a les masies policulturals, ni la producció d'aiguardent sinó per a la comercialització.

Les descurades tècniques de transformació de la verema també eren causa de la mala qualitat del vi segons el metge il·lustrat: *"ya de las ubas mal maduras, ya de la suciedad de los toneles, que comunmente no se limpia tanto como sea menester; ya también por la situación de las bodegas que generalmente tenemos poco ventiladas"*. La construcció de nous cellers més apropiats per a la producció de vi de major qualitat sembla ser una constant en el grup de propietaris il·lustrats abans citat. Sabem que a finals del segle XVIII els Duran del Pedregar de Sabadell es fan construir un nou celler a la seva casa del carrer del Pedregar (Roca, 2012: 21-26). Les notícies més significatives en les ha deixat el mateix Bosc en el manuscrit on redacta la història de la poderosa família de Sabadell: L'any 1795 *"se feu lo cup del seller nou"*, el 1797 es van fer construir, amb fusta vinguda expressament de Barcelona, 13 bótes noves i entre 1798 i 1799 *"se feren las bastidas del celler gran de pedra y mortar"*.⁵ Encara més espectacular és l'opció dels Obac que aproximadament en el mateix moment abandonen l'Obac Vell i passen a habitar La Casa Nova especialment dissenyada per ser el centre d'una important explotació vitícola.

El discurs agronòmic de Bosch i Cardellach va més enllà del tema de la vinya i viticultura, però en aquests aspectes està clarament vinculat amb els interessos d'una nova burgesia agrària vallesana en part sorgida del grup dels antics amos emfitèutics enriquits partint de la base de les seves masies policulturals i en part formada per compradors forans de dominis útils. Aquests seran els *hisendats* del Vallès, un nou element que transformarà l'estructura social sense el qual no es pot entendre la creació del nou paisatge vitícola.

La documentació relativa a aquest primer impuls vitícola aporta dades interessants sobre el canvi en els usos de la terra. És un lloc comú afirmar que en aquesta primera fase la vinya va créixer sobre terres no conreades dels boscos i els erms. Quines eren les característiques concretes d'aquests espais? En les confessions del

---

⁵ AMHS, AP 422/1 fol. 185, 187 i 189.

capbreu de Sant Llorenç del Munt de 1788-1815 es pot seguir la política de plantació de vinya practicada entre 1740 i 1760 pels Verthamon en les terres de la recentment adquirida heretat Julià Ferrer (abans coneguda com *Torre Berardo*) que tenia terres a les parròquies de Sant Vicenç de Jonqueres i Sant Julià d'Altura. En aquest cas, les vinyes de 23 rabassaires s'estableixen en "*part de aquella gran pessa de terra de tinguda sinquanta quarteras o cerca de ellas, anomenada los Armots de Berardo, unida y agregada en la casa y heretat dita d'en Julià Ferrer*". Hem vist que els erms o *ermots* constituïen un element molt important en les formes d'ús del sòl en les masies policulturals. En el marc de les formes de rotació extensiva dels conreus, constituïen una reserva de terres potencialment sembrades de cereals que també podien servir de zones de pastura. Destinar els erms d'una gran masia a conreus arbustius amb vocació de permanència com podia ser la vinya i les implicacions que això significava a nivell de les formes d'accés a la terra (contracte de rabassa morta) i la gestió de l'explotació del tipus masia són un clar indicador de l'entrada en una nova estructura agrària i dels nous usos de l'espai (Roca, 2013: en premsa).

La segona referència sobre els canvis en els usos dels erms i boscos que provoca l'expansió vitícola el podem trobar en el cicle d'establiments realitzats pels Ferrer (Josep de Ferrer i Vinyals, Emmanuel de Ferrer i Ciges i Marianna de Ferrer) a l'heretat Deu de Sant Julià d'Altura entre 1772-74. Aquests establiments van posar en conreu una superfície total de 76 quarteres de terra quan els portats directament per la masia no passaven de les 50 quarteres. La plantació de noves vinyes es va fer lluny del nucli dels cultius antics i fora de les planes amb millors terres (quintanes) on es va continuar concentrant els conreus de cereals. La documentació permet conèixer els significatius noms dels llocs on es va plantar la nova vinya: *serra Mitjana*, *serra de Sant Julià*, *serra del Pi*. En l'orografia vallesana aquestes serres no indiquen res més els terrenys elevats situats al nord-est i ponent de l'heretat Deu i en els límits amb les heretats Ustrell i Oriac, totes de Sant Julià d'Altura. Els contractes de rabassa permeten conèixer el tipus de terres establertes: 39% en bosc, 34% en *terra boscosa*, 22% en erms i només un 3% en espais anteriorment conreats. L'aspecte d'aquests boscos havia de ser molt similar al de zones d'explotació agrària discontinua amb boïgues i *ermots* propis de les masies anteriors a l'expansió vitícola (Roca, 2001: 46-51).

Pel que hem vist fins ara, Al Vallès Occidental la vinya va començar a créixer relativament tard i un cop iniciat el procés ho va fer amb molt d'ímpetu. Tot fa pensar que la primera embranzida es va veure frenada per la conjuntura bèl·lica de la Guerra

del Francès (Roca, 1996: 51-58) i per les inseguretats que per als hisendats va significar la primera Guerra Carlina (Roca, 1997: 63-65). Malgrat això, entre un moment incert de finals del segle XVIII i la dècada dels trenta del segle XIX la superfície plantada de vinya potser va arribar a doblar la seva participació en el conjunt dels conreus, conseqüència d'un creixement molt més ràpid que el de la resta dels components de la trilogia mediterrània. En els trenta anys anteriors a 1860 la vinya guanya 2.700 quarteres a la parròquia estricta de Sant Pere (increment del 124%) (Roca, 2008: 29). A Matadepera no disposem de cap referència per als anys trenta, però entre 1799 i 1855 la vinya creix un 514%, valor coherent amb l'arrencada encara més tardana i amb el fet que entre finals del XVIII i 1858 la vinya de tot el municipi de Sant Pere hauria crescut un 430%, valor també molt proper al 387% de creixement del vinyar a Rubí entre 1815 i 1862.

Tot això fa que en bona part del territori del Vallès Occidental a la dècada de 1860 la vinya sigui ja sense discussió el conreu més important. A Sant Pere ocupa en aquests moments el 70% dels conreus, però a Rubí la proporció encara és més gran, del 86%. A Matadepera no passa del 44%, una "anomalia" ben segur explicable per la complicada orografia del municipi que posava forts límits a la disponibilitat de terres on era viable plantar vinyes (Olarieta, Rodríguez i Tello, 2006: 75-103) i per les formes de gestió patrimonial de la família Barata, els aleshores principals propietaris rurals del terme. En les condicions de Matadepera, amb un ampli marge d'aprofitament forestal i/o ramader, l'opció vitícola no havia de ser necessàriament la única possibilitat productiva.

Altres municipis situats fora de l'eix territorial que articula la recerca també presenten dades significatives en relació a la vinya. A Castellar, entre 1829 i 1862, la vinya va doblar el seu pes en els conreus ocupant en la darrera data més del 70% de la superfície dels conreus (Verges y Vernis, 1895: 150-153). En el mateix moment, Sant Llorenç Savall, al vessant nord del massís de Sant Llorenç del Munt, tenia plantada amb vinya el 71,8 de la terra de conreu (Valls i Vicens, 2010: 243). Segons l'amillament del 1860 de Vacarisses, un municipi situat a la zona occidental del citat massís i mirant al Llobregat, la vinya ocupava un 80% dels conreus. Tots ells són valors molt similars als de les zones més vitícoles del Bages (Ferrer i Alòs, 1987: 89-91). Als municipis situats en el curs baix del Ripoll, i en general a tota la comarca del Vallès Oriental, la

vinya no va assolir mai la importància de les zones occidentals i la muntanya (Planas, 2003: 23-28).⁶

L'evolució del cicle vitícola i l'ús de la terra als territoris que circumdaven els municipis fabrils de Sabadell i Terrassa mereix un comentari especial. Els termes de Sabadell i Terrassa eren relativament petits en comparació als de Sant Pere i altres grans municipis de la muntanya. Al voltant d'aquests nuclis urbans la vinya sempre havia tingut un pes molt menor. A Terrassa es produeix un important creixement de la vinya en la mateixa cronologia abans observada, però en el moment àlgid d'aquest els ceps no arriben a ocupar més del 32% de la terra conreada. Als voltants de Terrassa el cereal i el regadiu sempre serà preponderant. La major extensió del terme de Sabadell fa que aquest participi més de les formes d'ús del sòl de la plana vallesana. Per això la vinya hi arriba a tenir un pes més gran sobre el conjunt dels conreus (el 45% l'any 1853 i el 62% el 1891), cosa que explica que a Sabadell la vinya continua creixent en la segona meitat del segle XIX (Bustamente, 1989).

Els principals nuclis urbans, fins i tot en la seva fase de desenvolupament fabril, van conservar en el seus rodals més immediats unes formes d'ús de la terra diferents de les que l'expansió vitícola estava imposant a bona part de la plana i la muntanya. En aquests llocs hi van resistir el conreus intensius de cereals en secà i regadiu i sistemes d'horta que tenien el seu origen a l'època medieval, prou potents com per expulsar la vinya fora dels límits dels nuclis urbans.

Que les grans viles no haguessin intensificat la dedicació vitícola als seus rodals més immediats no nega la seva participació en el creixement de la vinya en els termes veïns. El cadastre de terres de Sant Pere de Terrassa de 1833 permet separar els diferents tipus de conreu en funció del tipus d'explotació que el gestionava. El quadre 5 resumeix com havia canviat el paisatge i les formes d'explotació de la terra en la primera fase d'expansió vitícola que abans s'ha situat entre 1770-1830.

Quadre 5. Estructura dels conreus segons la tipologia d'explotació a la parròquia de Sant Pere de Terrassa el 1833, quarteres

	masies	Carrer de S. Pere	Carrer de Sorbet	Terratiments de S. Pere	Terratiments de Terrassa	TOTAL
Secà cereal	710	52	30	71	154	1.017
Vinya	208	147	166	191	1.462	2.174
Olivera	210	22	5	27	165	429

⁶ Les dades del *Estudio Agrícola del Vallés (1874)* indiquen que sobre els anys setenta del segle XIX la vinya ocupava el 28% dels conreus dels municipis del Vallès Occidental. Amb extrems a L'Ametlla (53%) i Mollet (14%),

Horta	18	2	3	4	5	32
Fruiters	12	-	-	-	-	12
conreus	1.158	223	204	293	1.786	3.664
Bosc	1.743	2	-	289	-	2.034
Erm	4.565	45	117	1.493	771	6.991
Roques	597	-	-	-	-	597
Sense conreu	6.905	47	117	1.782	771	9.622
TOTAL	8.063	270	321	2.075	2.257	13.286

Font: AHCT, Cadastre de Sant Pere de Terrassa, 1833

Al final de la citada fase, les masies retenien en conreu directe poc més del 60% de totes les terres registrades (el 31,6% dels conreus i el 71,7% de l'espai no conreat). Un llarg procés històric del que la conjuntura vitícola que aquí estudiem és solament una fase va anar traspasant terres de les masies vers altres explotacions. Pensem que les columnes corresponents als carrers de Sant Pere i Sorbet i als terratinents de Terrassa contenen bona part del traspàs de terres efectuat en la primera fase d'expansió vitícola. En aquest sentit l'aspecte a destacar és que de tota la vinya existent a Sant Pere el 1833 només el 31,6% era portada directament per les masies i de la resta, el 48,7% era dels "terratinents de Terrassa". Observant l'estructura dels espais aquests gestionen es pot veure que no tenien res a veure amb els propietaris de masies ni amb els "terratinents de Sant Pere" que en essència eren propietaris de masos de parròquies veïnes de Sant Pere. L'esforç de la primera fase de plantació i possiblement de tot el procés va ser realitzat per habitants de Terrassa tant o més que sobre la població més estrictament rural dels pobles de la zona. Si no fos així no s'entendria com les poblacions rurals, tot i el seu creixement al llarg de la fase d'expansió vitícola, podien assumir les enormes demandes de treball que implicaven tant la plantació com determinats moments del cicle agrari de la vinya (Roca, 2002: 55-60).

L'anàlisi de l'evolució de la vinya en el període 1860-1880 presenta moltes més dificultats que la fase anterior. Les dades semblen indicar que nivell d'intensitat del conreu assolit a finals de la dècada dels seixanta potser començava a deixar poc marge al creixement purament extensiu que caracteritzava el sector. És possible que en aquests moments alguns municipis com Rubí la vinya ja desaccelerés el ritme de creixement. Segons les dades de Matadepera, la superfície de conreu va caure entre 1850 i 1860. A Sant Pere de Terrassa la vinya va continuar creixent en termes absoluts després de 1860, però les dades del registre de 1885 descobreixen que més de mil quarteres eren de *vinya campa* que intercalava cereals amb els ceps, cosa que es podria interpretar com a

resultat de la darrera expansió de la vinya sobre conreus de cereal després de les llargues fases de plantada sobre bosc i erm. En tot el cicle d'expansió de la vinya a Sant Pere, Rubí i Matadepera (entre finals del segle XVIII i 1885) unes 13.000 quarteres de terra boscosa i erma van passar d'estar integrades en els complexos sistemes d'aprofitament de les masies policulturals a servir de base de l'especialització vitícola intensiva.

No es disposa d'indicadors clars de l'impacte de la fil·loxera a França sobre les superfícies de vinya del Vallès Occidental. Malgrat que l'autor de la *Topografia Médica* de Castellar apunti l'existència d'una darrera fase expansiva de la vinya deguda a aquesta conjuntura, és molt possible que, atesos els nivells d'intensificació observats en la fase immediatament anterior, la capacitat de resposta a nivell comarcal fos ja molt limitada. Les curoses notes que escriu el pagès de Matadepera Francesc Gorina al seu dietari no indiquen cap comportament especial que es pugui vincular a aquesta conjuntura, però ja s'ha vist que aquest municipi no sembla que sigui el més indicat per sostenir un creixement d'aquest tipus. Com a molt l'any 1880 Gorina apunta que: “*Al motiu de haber anat al vi tan cart no ha sigut per manca de collita, que la collita a sigut bona. A dependit de la melura o filuxera de France que ha invalidit molta vinya, y las comicions francesa san agabellat al vi a cualsevol preu*”(Comasòlives, 2003: 432-433), on sembla indicar que els augments de la demanda en van convertir en preus alts més que no pas en més extensió dels vinyars. Sigui com sigui, l'arribada de la fil·loxera al Vallès Occidental a mitjan dècada dels vuitanta del segle XIX va significar la fi del cicle iniciat cent anys abans. L'any 1892 el geòleg Terrassenc Domènec Palet i Barba escrivia: “*Desgraciadamente este rico venero de riqueza está pronto a desaparecer; sus antes hermosos viñedos están amenazados de muerte; es más, están pereciendo. La terrible filoxera ha invadido hace tiempo esta región; los focos son ya innumerables; principalmente en la parte media y baja, donde son ya pocas las viñas que no hayan sufrido los primeros ataques*”.⁷

4. LES NOVES PAUTES D'ASSENTAMENT RURAL I EL CICLE DEMOGRÀFIC ASSOCIAT A LA VINYA.

---

⁷ *Revista Tarrasense*, 31-VII-1892.

Les transformacions en els usos de la terra fins ara comentats es van produir en clara sincronia amb un seguit de canvis en les estructures del poblament rural i la dinàmica demogràfica del territori. Hem vist que l'estructura del poblament del Vallès Occidental abans del cicle de creixement vitícola del segle XIX es basava en tres elements: les masies, els pobles de tradició antiga i les viles. Cada un d'aquests va tenir el seu paper en l'expansió de la vinya iniciada a finals del segle XVIII. Les explotacions del tipus masia van perdre grans quantitats de terres boscoses mitjançant els contractes de *rabassa morta*. Això va transformar les formes de funcionament pròpies d'aquestes explotacions reduint les activitats ramaderes i forestals i transformant les pautes de demanda de força de treball externa. És molt possible que a partir de mitjan segle XIX les masies comencessin a perdre població i la preeminència social que havien tingut en èpoques anteriors (Roca, 2005: 86-88).

Una expansió vitícola de la magnitud observada només podia ser possible amb un paral·lel increment de la petita pagesia de poble que assumís directament els costosos processos de roturació de terres i conreu de les noves vinyes. Això va provocar el creixement dels antics pobles, molts d'ells originats al voltant de les sagreres medievals, així com l'aparició d'una nova tipologia d'assentament que en les pàgines que segueixen es definirà com a *poble de carrer*. En pàgines anteriors també s'ha pogut comprovar el paper jugat per la població resident en les viles mercat en la fase de plantació i posterior conreu dels vinyars.

Aquesta nova estructura canviarà de forma radical la distribució del poblament rural de les zones amb un major impacte de l'expansió vitícola del segle XIX. En el fons serà la generadora del paisatge agrari vallesà que ha desaparegut al llarg de la segona meitat del segle XX. Els canvis en les formes de poblament, tot i ser un aspecte estretament lligat a l'evolució de la conjuntura vitícola catalana, ha generat poca recerca. El treball pioner en aquest sentit és el de Llorenç Ferrer sobre Navarces (1987:37-69), però darrerament també ha atret l'atenció dels estudiosos de la zona del Penedès (Colomer, Cucurella, Valls-Junyent, 2010: 145-151).

4.1 El cicle demogràfic associat a la vinya

L'objectiu del quadre 7 és mostrar l'estructura interna del creixement de la població al Vallès Occidental entre els segles XVIII i XIX. Les dues primeres columnes presenten dades plenament coherents amb el procés que va convertir les dues principals viles-mercat de la zona en importants centres fabrils i ciutats a finals del segle XIX. Les

columnes tercera i quarta agrupen les dades de l'evolució demogràfica de Sant Pere de Terrassa i d'onze municipis situats al seu voltant, tots ells caracteritzats per tenir una important presència de la vinya en la seva estructura dels conreus.⁸ Les dues darreres columnes presenten l'evolució demogràfica a nivell de tota la comarca i el pes de la població rural sobre el conjunt.

Quadre 6. Evolució de les poblacions urbanes i rurals del Vallès Occidental (1719-1900)

	Sabadell i Terrassa		12 municipis rurals		Vallès occidental	
		Taxa anual		Taxa anual	total	% rural
1719	2.049		3.358		8.588	76,1
1787	5.169	0,013	5.874	0,008	16.545	68,7
1830	8.372	0,011	12.145	0,017	21.900	61,7
1860	25.427	0,037	19.360	0,015	49.853	49,0
1887	36.910	0,038	22.733	0,005	62.660	41,0
1900	43.654	0,012	21.545	-0,004	69.837	37,4

Font: dades del segle XVIII: P. Vilar, *Catalunya dins l'Espanya...* III, p 143-144 i les del segle XIX: J. Anguera i J.Bta. Casas (dir.), *L'economia del Vallès Occidental. De la indústria als serveis*, Barcelona, 1990, Caixa de Catalunya.

El quadre il·lustra clarament el pas del Vallès Occidental de comarca agrària i rural a industrial i urbana. Aquesta transició la podem situar al llarg de la primera meitat del segle XIX, quan la població que considerem rural (tots els habitants de la comarca a excepció dels que residien a Sabadell i Terrassa) passen a significar menys del 60% del contingent demogràfic comarcal. Del quadre ens interessa comparar els ritmes de l'evolució de les poblacions de les dues viles i dels dotze municipis rurals situats a la zona occidental i més vinculats al nucli d'intensificació vitícola estudiat en l'anterior apartat. Els valors dels ritmes de creixement de les viles i pobles rurals vitícoles durant el segle XVIII són molt diferents. Entre 1716 i 1787 els nuclis urbans va créixer a una taxa anual del 1,3%, mentre que el seu entorn rural ho feia a un 0,80%, ràtio molt propera al conjunt de la població catalana en el mateix període (Nadal, 1982: 79). Al

⁸ Els dotze municipis rurals són: Barberà, Castellar, Castellbisbal, Matadepera, Rubí, Sant Cugat, Sant Llorenç Savall, Sant Pere de Terrassa, Sant Quirze, Ullastrell, Vacarisses i Viladecavalls. Falten nou municipis per completar la comarca: Cerdanyola, Gallifa, Montcada i Reixac, Palau de Plegamans, Polinyà, Rellinars, Ripollet, Santa Perpètua i Sentmenat. Majoritàriament, els municipis de la segona llista estan situats a la zona oriental de la comarca, en les terres més planes i amb un pes més importants dels cereals i regadiu i menor pes de la vinya.

segle XVIII la població rural del Vallès Occidental ja estava trencant els sostres demogràfics propis de l'Antic Règim. L'espectacular creixement de Sabadell i Terrassa en la mateixa fase s'explicaria al seu torn per la secular capacitat d'aquests els nuclis per atraure població en èpoques de creixement manufacturer.

Les diferències en els ritmes demogràfics queden retallades en el període 1787-1860. Primer, entre 1787 i 1830 la població rural arriba créixer més ràpidament que la urbana (1,7% contra 1,1%) i ,després, entre 1830-1860, tot i que la primera manté un fort ritme al voltant del 1,5%, les ciutats la deixen definitivament per darrera perquè assoleixen les taxes rècord del període investigat. A partir de 1860 la demografia rural es desaccelera a ritmes propis del segle XVIII i després de 1887 fins i tot perd població en termes absoluts. El contrast entre les dinàmiques demogràfiques després de 1860 no pot ser més evident. Per a les ciutats el període 1860-1881 és una fase de creixement espectacular perquè encaren de forma decidida el procés de mecanització i el nou paradigma energètic basat en el vapor (Benaül, 1987: 257-306 i 1994: 27-65). La desacceleració rural és evident a partir de 1860 i, sobretot, entre 1887 i 1900. És difícil no veure aquest comportament com l'altra cara de l'impacte de la crisi de la fil·loxera sobre la població dels nuclis amb més pes de la vinya (Colomé i Valls, 2012: 47-77).⁹

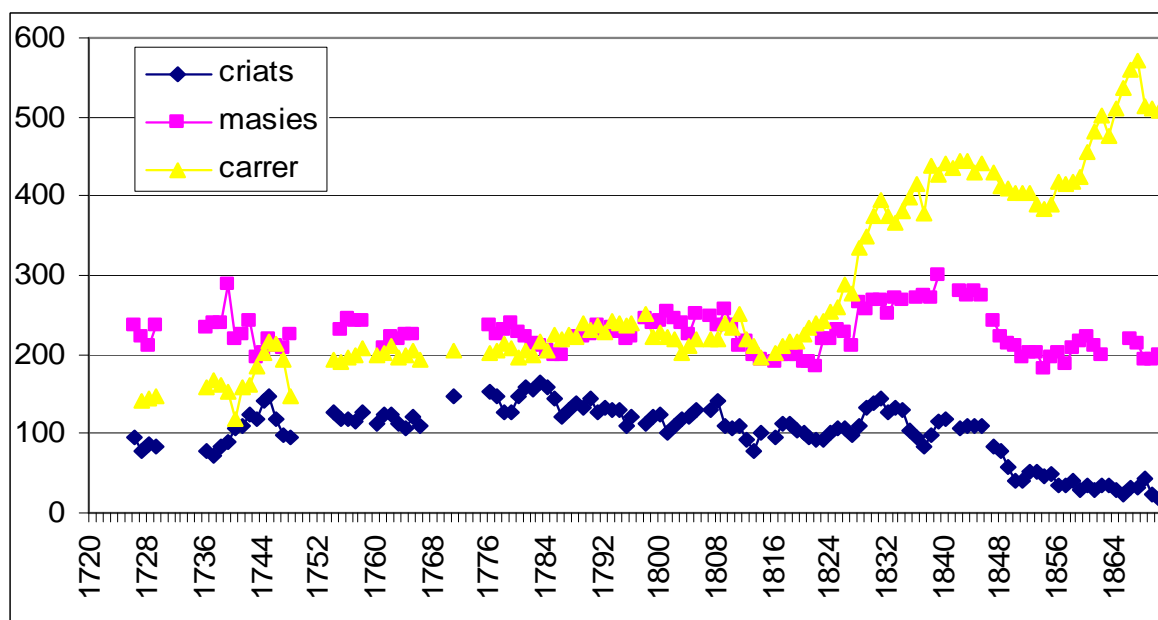
Vistes aquestes dades tot fa pensar que hi havia una forta correlació entre el comportament demogràfic rural i la intensa expansió de la vinya en la fase 1787-1860. Això és cert amb la condició de no fer dependre en exclusiva la dinàmica demogràfica de les possibilitats rurals del Vallès Occidental. El desenvolupament de districte industrial de Sabadell-Terrassa es va efectuar sobre un territori fortament integrat on no tota la zona rural era exclusivament agrària ni la zona urbana era exclusivament industrial. L'entorn rural va jugar un paper molt important en les fases primerenques de la industrialització en l'oferta de força de treball per al filat manual o combustible per moure les primeres màquines de vapor. En ple segle XIX, la mecanització del filat i el tissatge va possibilitar la instal·lació de petites fàbriques en alguns dels municipis que s'han catalogat com a rurals, especialment en aquells que disposaven de recursos hidràulics aprofitables. Es tracta dels nuclis que el 1860 havien assolit una major entitat

---

⁹ El comportament dels 12 municipis rurals del Vallès Occidental pràcticament calca l'evolució de la mostra dels 25 que Colomé i Valls (2012: 49) fan servir per estudiar l'impacte demogràfic de la fil·loxera al Penedès. Entre 1860 i 1887 la taxa anual de creixement dels municipis del Penedès és del 0,5%, exactament igual que al Vallès Occidental. Entre 1887 i 1900 les dades són de -0,7 i -0,4 respectivament.

demogràfica: Rubí (3.137 habitants), Castellar (2.544 hab.) i Sant Llorenç Savall (1.527 hab.), sense comptar Sant Pere de Terrassa (2.314 hab.) connectat de forma evident amb el desenvolupament de la ciutat veïna. No ens ha d'estanyar que sigui al voltant d'aquests nuclis on residia una població que combinava l'ocupació agrícola i manufacturera on es registrin les majors intensitats en el conreu de la vinya.

Gràfic C. Evolució del poblament dispers i concentrat a la parròquia de Sant Pere de Terrassa (1720-1870)

Font: AHCT, Fons parroquial de Sant Pere de Terrassa, *llibretes de compliment pasqual de la parròquia de Sant Pere*. Elaboració pròpia

La informació de les llibretes de compliment pasqual de la parròquia de Sant Pere de Terrassa del període 1720-1870 ens permet analitzar el que sembla ser un component intern del creixement demogràfic molt comú en els municipis rurals de la zona. El gràfic C s'ha de llegir tenint en compte que només tenia obligació de confessar-se la població batejada i confirmada (majors de 10 anys) i que en determinats moments la desafecció religiosa podia ser important. Tot i això, la sèrie tradueix de forma prou acceptable les grans tendències de la força de treball resident en masies (cap de casa, familiars i contractats) i al poble de Sant Pere.

Les corbes del gràfic C són coherents amb les conclusions obtingudes del quadre 6. S'ha observat que la població dels municipis rurals, després d'una llarga tònica secular d'estancament, va accelerar el seu ritme de creixement en algun moment entre finals del segle XVIII i 1830. Les dades de les confessions de Sant Pere confirmen les mateixes tendències. S'observa com les darreres dècades del segle XVIII tanquen una llarga fase on la població en edat de treballar de les masies podien arribar a ser més del doble que els habitants del carrer de Sant Pere. Amb el canvi de segle es produeix un capgirament de la tendència que s'explica per dos comportaments divergents plens de significat. La població de les masies, després d'un màxim a finals de la dècada de 1830, experimenta una tendència a la baixa que es especialment patent en el nombre de mossos i criades. A mitjan segle XIX poc més d'un terç dels habitants de la parròquia en edat de treballar residien en masies. En canvi, els habitants de la mateixa categoria al carrer de Sant Pere han passat dels dos-cents de finals del segle XVIII a més de cinc-cents a mitjan segle XIX. El capgirament és important no solament en termes quantitius o per la rapidesa amb que es fa (poc més de 50 anys), sinó perquè ens revela la transició a una nova forma d'entendre el funcionament de les explotacions pageses i la mateixa societat rural. Aquest comportament demogràfic és conseqüència tant del procés d'expansió de la vinya com la crisi del model d'explotació de la masia policultural.

4.2 Nous assentaments rurals: els pobles de carrer

Entre 1787 i 1860 l'entorn rural del Vallès Occidental es va veure influenciat tant pel procés d'industrialització com per un fort impuls propi lligat al creixement de la vinya. La correlació entre les fases de creixement vitícola i la població rural es pot presentar com una evidència que els dos factors es van anar retroalimentant durant tot el procés. Les citades forces van ser les responsables del creixement dels antics pobles d'origen medieval (Sant Pere de Terrassa, Rubí, Sant Cugat, Sant Llorenç Savall, Sant Quirze etc.) i van propiciar l'origen d'una nova tipologia d'assentaments rurals, els pobles de carrer, a l'anàlisi dels quals dedicarem la resta de l'apartat.

Com el seu nom indica, els pobles de carrer van ser una forma de poblament que apareix pràcticament sempre al costat d'una via de comunicació, coincidint en llocs on prèviament hi havia un hostal o un punt de venda de queviures i/o la possibilitat de proveïment d'aigua. La construcció de cases mitjançant la cessió de solars en règim de sots establiment va ser sovint una decisió de famílies de propietaris emfitèutics que

decidien donar un ús alternatiu a les seves terres. La nòmina de pobles de carrer del Vallès Occidental és extensa: Ullastrell, Viladecavalls, Vacarisses, Matadepera, Castellar nou (*Tolosa*), Sant Feliu Recó, Sant Vicenç de Jonqueres i Vacarisses, aquest situat fora del marc comarcal però indubtable fruit del mateix impuls. Tots ells situats en zones del territori fins aleshores controlat en exclusiva per les masies policulturals, al marge de la zona d'influència de les viles i els pobles de tradició més antiga. Un territori que es posa en nou valor amb els processos de plantació de vinya abans comentats.

Les fonts d'informació tradicionals de la demografia ens serveixen de poc a l'hora de conèixer les condicions en que es van crear aquests nous assentaments. En l'estudi de l'origen de quatre pobles de carrer de la zona (Matadepera, Castellar nou, Sant Feliu del Recó i Sant Vicenç de Jonqueres) farem servir els resultats d'una recerca sobre els capbreus del Monestir de Sant Llorenç del Munt de 1788-1815 i del Priorat i Sagristia Major de Sant Cugat de 1786-87 que contenen les confessions de propietaris de dominis útils situats en llocs on al llarg del segle XVIII es van formar alguns dels nous pobles de carrer abans citats (Roca, 2013: en premsa).

El nou nucli de poblament de Castellar nou va néixer en un lloc conegut com *Les Fàbregues*. El topònim indica l'existència d'unes instal·lacions menestrals que aprofitaven l'energia de l'aigua del Ripoll per treballar el ferro. Possiblement es tractava d'un establiment que oferia serveis de ferrer a les masies disperses del territori. Això i la possibilitat d'obtenir aigua va ser suficient per començar a aglutinar un cert poblament al seu voltant. El fet que pràcticament tot el territori del lloc de *Les Fàbregues* fos domini eminent del Priorat i Sagristia Major de Sant Cugat permet assegurar que les dades de la segona i tercera columnes del quadre 7 indiquen de forma molt aproximada el ritme total dels establiments per fer cases a Castellar i Sant Feliu del Recó durant el segle XVIII.

Segons el Cadastre del 1716, a Castellar hi havia 77 cases. El capbreu indica que amb posterioritat a aquesta data i fins 1790 es van establir 45 solars nous, que portarien a un total de 122 cases, 134 si hi sumem les declaracions del capbreu sense data del primer establiment. Els ritmes de creixement de la població de Castellar entre 1718-1787 (multiplica per 2,09) i de l'edificació (multiplica per 1,74) semblen prou propers com per validar la fiabilitat de la nostra font com a indicador del ritme de creixement del nou assentament pagès.

Quadre 7. Els cicles de construcció de cases i expansió vitícola a partir dels capbreus de Sant Llorenç del Munt (1788-1815) i Sagristia Major de Sant Cugat (1786-1787)

	Establiments de solars				Total cases	Total rabasses
	Castellar	S. Feliu Racó	Matadepera	Jonqueres		
1680-1690	2				2	0
1691-1700	5				4	3
1701-1710	4				4	3
1711-1720	2				2	0
1721-1730					-	6
1731-1740	9				9	3
1741-1750	8	2		1	11	19
1751-1760	7	2			9	17
1761-1770	1	4			5	3
1771-1780	15	1		10	25	16
1781-1790	3			13	13	20
1791-1800				8	8	8
1801-1810			8	1	4	13
1811-1820						7

Font: elaboració pròpia a partir dels capbreus citats

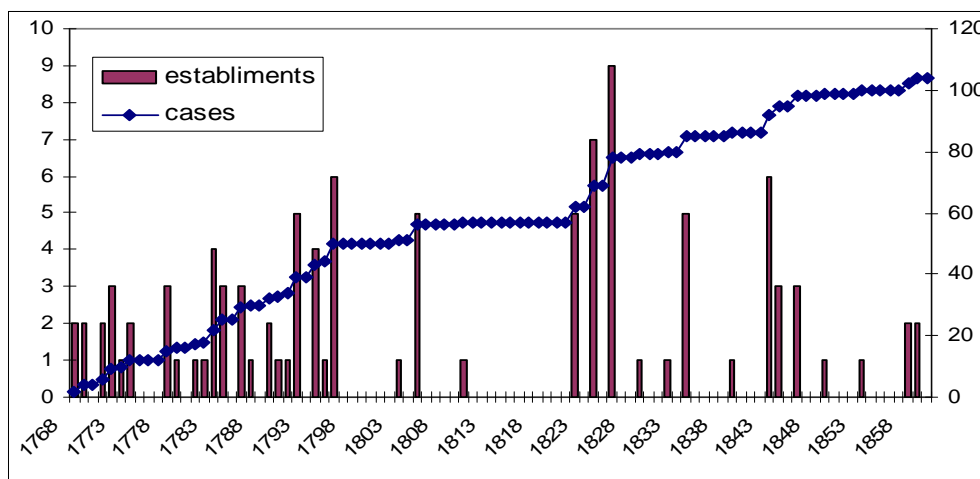
Els primers assentaments al nucli de *Tolosa* (nom antic de l'actual Castellar) es poden datar a finals del segle XVII, però no serà fins mitjan segle XVIII quan es produeixi una clara acceleració en el ritme dels establiments, especialment remarcable entre 1730-1750 i en la dècada dels anys setanta del segle XVIII. L'aturada del establiments registrats després de 1790 s'explica pel fet que el capbreu de Sant Cugat es va acabar de redactar l'any 1787. Res no fa pensar que el procés de creixement del nou Castellar s'hagués d'aturar en aquesta data, tot i que ben segur va fer-ho a finals de segle i durant la Guerra del Francès. Les informacions dels censos del segle XIX demostren que la població -sota l'impuls agrícola, manufacturer i industrial- va continuar creixent fins a convertir-se en un dels nuclis més importants de la comarca.

El nucli de Sant Feliu del Recó és cronològicament més tardà que Castellar i de molta menor entitat demogràfica, però no hi ha dubte que neix a redós de l'etapa expansiva de mitjan segle XVIII. El desenvolupament de Matadepera encara és més tardà, tot i que això queda mal reflectit en les confessions del capbreu de Sant Llorenç del Munt perquè aquest registra menys solars dels que realment existien en aquells moments. Fins aleshores Matadepera havia estat una parròquia formada exclusivament per masies. El nou assentament de carrer es desenvoluparà sobretot entre finals del segle XVIII i la primera meitat del segle XIX. Sabem que des de 1760, l'*Hostal de l'Arengada* o *de la Marieta* exercia, per la seva proximitat al camí ral i per una bassa estratègicament situada, una certa capacitat d'atracció de pobladors forans. Antoni

Bosch i Cardellach, atent observador també de les transformacions del territori sota la influència de Sabadell a finals del segle XVIII, no va deixar de constatar els canvis en les formes de poblament rural a la zona nord de la comarca. En una disgressió sobre l'origen i el nom de la vila de Sabadell apunta que *“Oy llamamos la Marieta a unas casas que sensiblemente acrecientan la población a una hora de camino más arriba de Sabadell al norte”* -o sigui, Matadepera- *“Esta denominación les viene de un mesón que hay allí”* (...) *“Casi otro tanto podemos decir del pueblo numeroso de Castellar que, siendo primitivamente una sola casa de este nombre, se aumentó el caserío en sus inmediaciones...”*(Bosch i Cardellach, 1992: 30-31). Els observadors contemporanis tenien molt clar que l'aparició d'aquests nous pobles tenia una causa comuna.

El gràfic D dibuixa els ritmes d'establiment de solars a Matadepera des de la fase inicial al darrer quart del segle XVIII fins a mitjan segle XIX i mostra l'aturada en el procés de construcció de cases durant els primers vint anys del segle XIX. La població de Matadepera va créixer espectacularment entre 1768 i 1860, passant de 219 a 541 habitants. Després d'aquesta data és un dels exemples més clars d'atonía en el ritme de creixement demogràfic i d'aturada en els processos de roturació per plantar vinya (Roca, 2006: 152-157).

Gràfic D. Establiments de solars a Matadepera entre 1768-1860.

Font: Elaboració pròpia a partir de M. Ametller (1997): *Els orígens del nou poble de Matadepera, 1768-1868*, Matadepera, Parròquia de Sant Joan.

Sant Vicenç de Jonqueres segueix el model de creixement tardà de Matadepera. Com aquesta, Jonqueres va ser una parròquia de masies fins a finals del segle XVIII. El creixement del nucli concentrat és tardà i molt ràpid. El 1794 tenia 15 masies i 26 cases

de carrer. A mitjan segle XIX les cases de carrer ja eren 205. Com passa amb Sant Pere i Terrassa, Jonquieres creix sota la influència molt influenciada pel desenvolupament de la vila manufacturera de Sabadell (Laudo i Musset, 2004: 12-18).

A banda de la cronologia i els ritmes dels processos d'establiment de cases els capbreus també ens informen de dos aspectes molt importants per entendre les fases inicials de formació d'aquests nous assentaments. Quins eren els detentors dels dominis útils que establien els solars per fer cases i per quins motius ho feien? Quina era la tipologia social dels individus que anaven a viure en aquests nous pobles?

El capbreu de Sant Cugat ens informa de quins eren els detentors dels dominis útils (no necessàriament els emfiteutes originals perquè era un dret que podia ser intercanviat) que es van establir per construir les cases de Castellar a finals del segle XVIII. Aquests són Anton Gad i Josep Borrell (cada un d'ells sots establirà un solar), el sagristà major de Sant Esteve (2 solars), els hereus de la família Mir Ribas (en conjunt 51 solars) i el benefici de Sant Iscle i Santa Victòria (14 solars). Els Mir Ribas eren rics pagesos emfiteutes de Santa Agnès de Malemanyas que havien comprat a carta de gràcia les terres al lloc de Sant Iscle l'any 1671. La confessió d'Antoni Mir Ribas al capbreu de finals del segle XVIII cita una *“pessa de terra que conté de sembradura deu quarteras de blat poch més o menos, situada en la parròquia de St Esteva de Castellar, per lo lloch anomenat camp de Sant Assisclé, hahont en temps passat estava construhit un oratori o capella de dit sant, y vuy està construhida en dit lloch la ecclésia parroquial de St Esteva de Castellar”*. La capella de Sant Iscle faria a Castellar la funció aglutinadora que en altres pobles de carrer va fer l'hostal.

Molts cops la decisió de fer sotsestabliments de terres era resultat de la impossibilitat de gestionar amb els guanys mínims un patrimoni, però tampoc podem deixar de tenir en compte que la “fam de cases” conseqüència del creixement demogràfic i els lucratiu censos que es podien obtenir havien de forçar l'actuació de més d'un propietari rural. Sobre aquest aspecte els capbreus estudiats aporten dades categòriques. La renda que els Mir Ribas havien de pagar al prior i sagristà major de Sant Cugat era de *“mitja dècima de tots los fruyts que Déu donarà en dita pessa de terra, y en la de vuyt cortans de oli bo, net y rebedor, perpètuament pagadors en lo dia de Carnastoltas de quiscun any”*. Desconeixem les condicions en les que s'havia de desenvolupar el conreu d'aquestes terres, però sembla evident que les rendes obtingudes dels establiments de cases i horts eren molt més altes i fàcils de cobrar que les d'unes terres hipotèticament cedides a parceria. El capbreu permet conèixer que el

volum total de renda que generaven les cases i els i horts del camp de Sant Iscle pujava a 71 lliures anual. Cap camp marginal de deu quarteres, per molt intensament conreat que estigués, podia donar en aquells moments un ingrés monetari com aquest.

La segona institució que va practicar sots establiments a gran escala a Castellar va ser el benefici de Sant Iscle i Santa Victòria, en aquells moments propietari útil d'un gran camp anomenat significativament *camp de la bassa*, situat al costat del camp de Sant Iscle abans citat. Entre 1776 i 1784 el prevere beneficiat Jaume Moragas, va establir fins a catorze solars en aquest lloc. Les declaracions dels individus que tenien cases ens tornen a revelar la gran diferència existent entre la renda obtinguda pels titulars del domini eminent i la cobrada pels emfiteutes que havien iniciat amb èxit processos de sostestabliments. Sant Cugat rebia del benefici censos per valor de 2 lliures i 16 sous, però el beneficiat obtenia fins a 36 lliures i 11 sous dels nous habitants.

Els establiments per construir cases a Sant Feliu del Racó no tenen el caràcter massiu de Castellar, però són interessants perquè ens introdueixen en una nova categoria de sostestabliments fets a iniciativa dels pagesos de mas. Entre 1745 i 1776 s'hi van fer setze contractes, quatre per part del rector de Sant Feliu i la resta d'amos de les heretats Umbert (8) i Busqueta (4). Aquestes heretats eren explotacions relativament grans, resultat dels processos de concentració de terres dels segles XVI i XVII. Miquel Umbert confessava que havia agregat "*de temps immemorial*" el mas Martí i Montargull al seu patrimoni. Situats al costat de la rectoria vella, va poder aprofitar la demanda de solars on els nouvinguts volien establir-se. Els establiments del mas Lledó de l'heretat Busqueta es poden explicar de forma molt similar. Aquests masos també havien jugat un paper central en els processos de plantació de vinya.

El capbreu de Sant Llorenç de 1788/1815 registra vuit confessions de cases al nou poble de Matadepera i descobreixen la figura de Josep Pratginestós com a principal establidor de solars per construir cases, tot i que sabem que n'hi van haver altres que no van ser confessats al capbreu. La informació de Matadepera fa evident una característica del procés que també es manifesta als altres nuclis de nou poblament. La mobilitat dels propietaris de les cases era molt gran. A Matadepera, el 62% dels confessants havien comprat la casa a una altra persona. El pes de les cases comprades sembla baixar quan més antic és l'assentament: 41% a Sant Vicenç de Jonqueres, 31% a Sant Feliu del Recó i 19% a Sant Esteve de Castellar. Segons els Cadastre del 1716, al poble de Castellar les cases habitades per l'amo representaven el 62% del total,

mentre que la resta estaven ocupades per llogaters o estadants (11,2%) o estaven buides (16,8%). La forta mobilitat d'aquesta pagesia de carrer quadra perfectament amb la descripció i valoració del poblament de Matadepera realitzada per Francisco de Zamora (1973 [1785-1790]) a finals del segle XVIII: *“Consistia hasta pocos años hace en algunas casas de labradores dispersas. Pero en el dia se ha formado un barrio sobre el camino que va a Manresa, compuesto de jornaleros y gentes de la montaña, los quales, por no poseer bienes algunos, se quejan los labradores propietarios que les talan los montes y hacen daño en los frutos”*.

Com s'ha comentat, Sant Vicenç de Jonqueres és un poble de carrer de cronologia tardana que experimenta un ràpid creixement a partir del darrer quart del segle XVIII. Dos emfiteutes de l'extingit monestir de Sant Llorenç fan la pràctica totalitat dels trenta-tres establiments a Jonqueres. Un d'ells era Miquel Valls, un ferrer de Sabadell que havia rebut les terres en llegat testamentari de la seva mare. En la confessió dels censos cobrats als diferents subenfiteutes anota que *“la qual pesa de terra (...) en el dia establert per casas, era de tinguda tres quarteras poch més o menos”*. Un dels seus límits era el camí que anava de la vila de Sabadell a la ciutat de Manresa. Afegeix que *“la qual pesa de terra se tenia per dit senyor rector, prior y administrador, com a obtenint las rentas y emolumentos del antich monastir de Sant Llorens del Mont, a la prestació del ànnuo cens que deuen pagar al dit senyor prior los hereus y succ(ess)ors de Fran(cis)co de Oromir...”*. Pel que sembla els Valls no eren els emfiteutes establerts originàriament per Sant Llorenç. No hi ha res d'estany perquè els dominis útils també es podien vendre.

La confessió del pare de Sabadell Francesc Dinarés confirma Francisco de Oromir com a posseïdor del primer nivell d'emfiteusi de les terres on va néixer Sant Vicenç de Jonqueres. La prestació que havia de fer al domini eminent es limitava a *“una tasa de aygua de cens en nuda percepció”*. Els Dinarés van comprar les peces de terra a Joan Baptista Torrella el 1761. Les dues peces tenien una cabuda de poc més de dues quarteres i, com era normal en aquests pobles nascuts al costat d'una via de comunicació, les dues afrontaven amb els camins que anaven a Castellar i Manresa.

Els casos de Miquel Valls i Francesc Dinarés serveixen d'exemple per documentar la influència de la menestralia de les viles sobre el món rural dels entorns més propers. Com els seus conciutadans del món més estrictament rural (els Mir Ribas, els Umbert o els Busqueta) van saber aprofitar les oportunitats que els oferia la demanda de sòl per construir cases de finals del segle XVIII. Incrustats en les xarxes

cada cop més complexes que es derivaven dels contractes emfitèutics més antics i conscients de la llunyania dels senyors alodials (la desaparició del monestir de Sant Llorenç n'és l'exemple més colpidor) que poc podien fer per recuperar les seves rendes fixes i devaluades. Tant els Valls com els Dinarés van confessar al capbreu els llistats dels individus que els pagaven censos per les cases que havien establert. A canvi d'un cens anual d'una tassa d'aigua, els Dinarés posseïen unes terres que els donaven censos de cases per valor de 50 lliures, 12 sous i 10 diners. Desconeixem què pagaven els Valls, però sabem que cada any cobraven 59 lliures, 12 sous i 1 diner de les seves cases. Els emfiteutes que tenien per sobre, els hereus i successors de Francisco de Oromir, prestaven un lacònic "*cert annuo cens*" al col·legi benedictí de Lleida, detentor aleshores de les rendes de Sant Llorenç. Sembla evident que els mecanismes a disposició dels senyors alodials per captar renda no podien seguir el ritme dels canvis en l'estructura socioeconòmica que experimentava el territori a finals del segle XVIII.

Els estudis sobre l'expansió del conreu vitícola i les modalitats de cessió de terra que li eren propis han deixat en certa manera obscurida la importància dels processos d'establiment de solars per construir cases. Aquests havien de ser especialment importants en una zona que, a conseqüència del creixement vitícola estava experimentant un desenvolupament i una remodelació tan important de les estructures de poblament. Les dues darreres columnes del quadre 7 revelen l'estreta correlació existent entre els processos de plantació de vinya i la gènesi dels nous assentaments. El cert és que les possibilitats de gestió dels patrimonis rurals del moment no passaven únicament pels aprofitaments purament agraris. En paral·lel a aquests, els propietaris de masies també van veure molt clara la possibilitat d'obtenir una font de rendes d'origen immobiliari.

4.3 El creixement dels pobles i la gènesi d'una nova societat rural al Vallès Occidental.

Els capbreus també aporten una valuosa informació per caracteritzar el conjunt de canvis esdevinguts a partir de finals del segle XVIII en una societat rural que es transformava ràpidament al ritme que creixia la vinya i canviaven els paràmetres d'assentament rural. El quadre 8 resumeix la informació disponible en els citats capbreus i en altres fonts d'origen privat relativa a les ocupacions dels individus que van rebre establiments per construir cases a Castellar, Sant Feliu del Recó, Matadepera, Jonqueres i Sant Quirze.

Quadre 8. Ocupació declarada dels individus que rebien solars per establir cases.

ocupacions		Castellar	S. Feliu del R.	Matadepera	Jonqueres	Sant Quirze	TOTAL
Menestrals	Fusters	1	1			1	3
	Mestres de cases	2					2
	Rajolers	2					2
	Ferrers	2				1	3
	Bataners	1			1		2
	Paraires				2	1	3
	Teixidors	1				1	1
	Moliners				3		3
	Corders	1					1
	Boters	2					2
	Traginers				2		2
Rurals	Pagesos	12	4	5	12	3	36
	Pastors			1	1		2
	Jornalers	26	8	2	18	19	73

Font: elaboració pròpia a partir dels capbreus citats.

No ha de sorprendre que més del 80% dels individus que rebien solars per construir cases es declararessin pagesos o jornalers. Tots els treballs dedicats a analitzar les modalitats d'expansió de la vinya iniciada a finals del segle XVIII han constatat que aquesta sempre passava per la multiplicació de la petita pagesia treballant en petites explotacions. En aquest casos s'ha de tenir en compte que es tractava d'una pagesia diferent de la que es podria trobar a les masies policulturals i a les viles mercat. El cap d'una família que habitava un mas era generalment un emfiteuta o un masover que portava una explotació pagesa de dimensions considerables i, en les circumstàncies del moment, amb moltes possibilitats productives. Al seu torn, el pagès de vila era sovint alhora menestral i pagès que conreava un petit hort. Durant les fases formatives dels pobles, els pagesos de carrer eren sobretot pagesos pobres amb poques terres. D'aquí la importància dels jornalers en la mostra dels capbreus. La línia divisòria entre la condició de pagès i jornalera era poc clara. Alguns jornalers també tenien petites peces de terra o n'explotaven altres cedides a rabassa o parceria i molts dels considerats pagesos havien d'anar a "perseguir jornal" per poder sobreviure (Roca, 2006: 157-171).

Els pobles de carrer també es caracteritzaven per la presència de petits menestrals dedicats a realitzar oficis eminentment vinculats al sector agrícola (ferrers, fusters, boters) i altres com mestres de cases o rajolers els serveis dels quals eren demandats en

uns pobles amb evident tendència al creixement. Segons el Cadastre de Castellar de 1716, al nou poble hi vivien dos ferrers (Pere i Josep Ribera), un espardenyer (Joan Capdevila), dos teixidors de lli (Esteve Rovira i Jaume Rocavert) i un sastre (Lluís Blanch). Els cinc primers “*guanyan ab son treball é industria quiscun dia nou sous*” i el darrer “*los dias que treballa nou sous*” (Pinyot, 1985: 122). La fixació dels oficis artesans als nous nuclis de poblament era també el resultat del procés de crisi de les masies policulturals com a explotacions que fins al moment s’havien autoabastit d’aquests serveis.

Pocs d’aquests menestrals es dedicaven en exclusiva al seu ofici. Compartien activitats agrícoles amb la resta dels habitants del poble conreant com ells petites explotacions. L’estratègia de supervivència en els pagesos, jornalers i menestrals tenia un caràcter eminentment familiar. Tots els components de l’agregat familiar buscaven formes d’obtenir ingressos o subsistència. Els més joves, treballant com a mossos, pastors o criades de les masies i les dones, nenes i vells en les activitats de filat rural tan importants a la comarca. Les bases econòmiques dels habitants dels pobles de carrer en creixement queden ben reflectides en la resposta a un interrogatori de l’any 1804, on un perceptor de rendes eclesiàstiques donava informació sobre els habitants de la parròquia de Matadepera. Declarava que “*en los citados años de su colectación que ha transitado y transita por toda la parroquia de Matadepera no ha visto ni reparado que vecino alguno de ella huviese pedido limosna, ni se puede creer a causa de que todos viven unos de su hacienda, otros de trabajar las tierras, y otros como igualmente las mujeres de preparar o hilar lanas y algodón (...) y tiene por cierto que en lo sucesivo seran muchas mas las cargas de vino que percibirá con motivo de los nuevos plantíos que se han hecho y se van haciendo en aquella parroquia*”.¹⁰

Com en altres nuclis de poblament de la mateixa categoria, a la Matadepera de començament del segle XIX som lluny del que havia estat el món rural de l’època d’esplendor de les masies policulturals. El creixement de la vinya i la integració amb l’economia manufacturera han estat els principals agents d’una transformació global que, com no podia ser d’altra manera, va tenir molta incidència en la generació de noves estructures socials. El resultat del procés va ser una nova societat pagesa del segle XIX que, per la forma com es va desenvolupar el creixement de la vinya, comportava l’aparició d’una gran propietat rendista i la multiplicació una petita explotació pagesa (Garrabou, Planas, Saguer, Vicedo, 2011).

---

¹⁰ AHCT, *Processos judicials de la batilla de Terrassa*, (16.12.1804)

Aquesta evolució porta necessàriament a plantejar la qüestió de la comparació del nivell de polarització social entre l'època de les masies policulturals dels segles XVII-XVIII i el segle XIX. En l'època d'esplendor de les masies la polarització pot semblar menor perquè aquest tipus d'explotacions tendien a ser molt homogènies i les diferències socials es manifestaven dins dels agregats domèstics (amos-criats). Al segle XIX, les diferències semblen fer-se més evidents perquè hi ha moltes més explotacions pageses i aquestes, per les possibilitats que ofereix el conreu de la vinya, són d'entitat menor que les masies.

5. CONCLUSIÓ: ALLÓ QUE LA VINYA S'ENDUGUÉ.

Tot i que el tema central de la comunicació sigui l'anàlisi del cicle de creixement de la vinya al Vallès Occidental entre 1770 i 1870, hi ha una idea de fons en tota l'argumentació que sembla important ressaltar. El Vallès Occidental ha estat sense cap mena de dubtes una de les comarques catalanes on més clarament i precoç s'ha manifestat el brutal impacte del creixement urbà residencial i industrial i la formació d'una xarxa de comunicacions i serveis moderns sobre un entorn que fins la dècada dels anys seixanta del segle XX encara havia mantingut bona part de les característiques paisatgístiques pròpies del món rural. (Arisó, 1982)

La rotunditat dels canvis esdevinguts els darrers cinquanta anys ha pogut fer pensar que la capacitat de transformació de l'entorn ateny solament les modernes societats industrialitzades i de serveis que són les úniques dotades d'una tecnologia i un accés a les fonts d'energia suficients per fer possible una transformació de l'entorn natural humanitzat de l'entitat abans comentada. Vistes així les coses, el món rural anterior a la introducció de la "revolució verda" i als processos d'urbanització que s'hi associen s'hauria caracteritzat per una suposada immutabilitat que tindria el seu reflex en un paisatge agrari que només podia canviar de forma substantiva amb els impactes més contemporanis.

El cert és que quan més coneixem la història de les societats pageses del mediterrani més conscients som que aquesta lectura és errònia. Abans de la revolució verda i fins i tot abans del segle XX els paisatges agraris van experimentar grans transformacions. L'objectiu d'aquesta comunicació ha estat mostrar que la zona central del Vallès Occidental va experimentar un d'aquests canvis al convertir-se en un important nucli d'especialització vitícola i que això va comportar un canvi radical en els

usos de l'espai, les formes d'assentament pagès, i les estructures socials heretades d'una fase anterior on la masia policultural havia estat el principal vector.

Les condicions naturals i el relleu, l'existència d'aprofitaments agrícoles intensius com els sistemes d'horta dels rodals de les viles, les formes de repartiment de la terra i la disponibilitat de mà d'obra per treballar en els especials ritmes estacionals de la vinya van fer que no tota la comarca es convertís en un vinyar. El monoconreu de la vinya es va imposar a la plana que voltava Terrassa, a banda i banda de la riera de les Arenes i en les carenes que fan frontera amb el Baix Llobregat. A les muntanyes de la Serralada Prelitoral la vinya va ocupar el màxim de superfície possible, però s'hi van mantenir els aprofitaments ramaders i forestals. El canvi agrari i la irradiació de l'impuls industrial sobre la comarca expliquen el creixement de la població rural en la fase 1787-1860 i són la base per entendre l'aparició dels nous assentaments rurals que són els pobles de carrer.

En tot el segle XIX les condicions del creixement rural van ser les pròpies d'una economia orgànica avançada. Per això el resultat no podia ser altre, malgrat les zones de monocultiu vitícola, que un paisatge mediterrani de mosaic (Tello, Garrabou i Cussó, 2008: 239-246). Aquesta realitat no pot negar que en els llocs on la vinya va arribar a ocupar el 70 0 el 80% dels conreus es va produir el primer pas vers la simplificació dels agrosistemes que havia de culminar en l'uniforme i insostenible model agrari actual. Palet i Barba, el geòleg que ens ha descrit l'impacte de la fil·loxera a la zona de Terrassa, és molt conscient que les vinyes més afectades eren les situades a la plana on pràcticament, on no hi havia altre conreu que ceps i on el contagi era més fàcil per l'absència de barreres naturals.¹¹

El debat recentment iniciat a la SEHA sobre la necessària renovació de la història agrària del segle XXI planteja que els historiadors de l'agricultura han de començar a canviar uns enfocaments massa centrats en el creixement agrari per passar a focalitzar la recerca sobre els mecanismes que expliquen la sostenibilitat dels sistemes de producció i distribució d'aliments. La historiografia catalana ha entès sovint la vinya com l'únic sector de l'agricultura capaç de créixer i contribuir de forma clara al procés d'industrialització. El cicle de la vinya va acabar en una crisi ecològica amb fortes

---

¹¹ A. Hernández (1997:66-67) planteja que l'explicació de la tardana entrada de la fil·loxera als vinyars d'Olesa quinze anys més tard que a la resta de la comarca sigui "biològica i ecològica. A més de la fragmentació de l'àrea de cultiu, que dificulta sempre l'extensió d'una plaga, les muntanyes del nord d'Olesa (serres de l'Hospici, de l'Orpina i del Puig Ventós) constituïen una muralla infranquejable per al nefast insecte; també el Llobregat i els terrenys feréstecs de la riera de Sant Jaume representaven una barrera eficaç per a la progressió del flagell"

repercussions en l'economia i la societat. Si volem entendre què feia duradores, sostenibles i resilients les agricultures "tradicionals" hem de conèixer millor allò que la vinya s'endugué.

BIBLIOGRAFIA

- ARISÓ CAMPÀ, A. (1982): *La transformació del paisatge terrassenc*. Terrassa. Xarxa de Biblioteques Soler i Palet.
- BENAU, J. M^a. (1987): "Industrialització i liberalisme 1808-1874", *Historia de Terrassa*, Terrassa, Ajuntament de Terrassa.
- BENAU, J. M^a. (1994): "La industrialització de Sabadell: per què i com", *Indústria i ciutat. Sabadell, 1800-1980*, Barcelona, Fundació Bosch i Cardellach / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BERNAT, P. (2008): *Ciència, tècnica i agricultura a la Catalunya del la Il·lustració (1766-1821)*, Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines.
- BOSCH I CARDELLACH, A. (1882) [1795-1804]: *Memoria de Sabadell antiguo y su termino hasta el año 1789*, Sabadell, Juan Baqués e hijos.
- BOSCH I CARDELLACH, A. (1992): *Anales de la Villa de Sabadell desde el año 987 hasta el de 1770*, Sabadell, Publicacions de la Fundació Bosch i Cardellach.
- BUSTAMENTE, F. (1989): "El cambio agrario en Sabadell, 1853-1903". Treball inèdit.
- COLOMÉ, J. (2004): "La formació d'un paisatge: el procés d'especialització vitícola a la Catalunya prelitoral", *Estudis d'Història Agrària*, 17, pp. 317-334.
- COLOMÉ, J. i VALLS, F. (1995): "La viticultura catalana durant la primera meitat del segle XIX. Notes per a una reflexió", *Recerques*, 30, pp. 47-68.
- COLOMÉ, J. i VALLS-JUNYENT, F. (2012): "Las consecuencias demográficas de la crisis filoxérica en la región vitícola del Penedès (Cataluña)", *Historia Agraria*, 57, p 47-77.
- COLOMÉ, J.; CUCURELLA, M. i VALLS-JUNYENT, F. (2010): "Poblament i despoblament a la Catalunya vitícola 1760-1910", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis històrics XXI*.
- COMASÒLIVES, J. (ed.) (2003): *Dietari de Francesc Gorina Riera, pagès de Matadepera, 1841-1904*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- CONGOST, R. (1990): *Els propietaris i els altres. La regió de Girona 1768-1862*, Vic, Eumo.
- FERRER ALÒS, LI. (1987): *Pagesos, rabasaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX)*. Barcelona. Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- GARRABOU, R. i PUJOL, J. (1987): "El canvi agrari a la Catalunya del segle XIX". *Recerques*, 19, pp. 35-83.
- GARRABOU, R. i PLANAS, R. (ed) (1998): *Estudio Agrícola del Vallés (1874)*, Granollers, Museu d'Història.
- GARRABOU, R.; TELLO, E. (2004): "Constructors de paisatges. Amos de masies, masovers i rabassaires al territori del Vallès (1716-1860)" a *Josep Fontana. Història i projecte social. Reconeixement d'una trajectòria*, Crítica, Barcelona, pp. 83-104.

- GARRABOU, R.; CUSSÓ, X. i TELLO, E. (2007): “La persistència de conreu de cereals a la província de Barcelona a mitjan segle XIX”, *Estudis d’Història Agrària*, n. 20, p. 165-221.
- GARRABOU, R.; PLANAS, J.; SAGUER, E. i VICEDO, E. (2011): “Acceso a la propiedad y desigualdad social en el mundo rural catalán de mediados del siglo XIX”, Working papers Unitat d’Història Econòmica, Universitat Autònoma de Barcelona.
- HERNÁNDEZ, A. (1997): “La fil·loxera a Olesa de Montserrat”, *Terme*, 12, p 66-67.
- LAUDO, D. i MUSSET, A. (2004): *La Creu Alta. Un barri ple d’història*, Sabadell, Museu d’Història de Sabadell.
- NADAL OLLER, J. (1982): “La població” dins NADAL FARRERAS J. I WOLFF, P. (1983): *Història de Catalunya*, Barcelona, Oikos-Tau, pp 65-94.
- OLARIETA, J.R.; RODRÍGUEZ VALLE, F.L. i TELLO, E. (2006): “Conservando y destruyendo suelos, transformando paisajes. El factor edáfico en los cambios de uso del territorio (el Vallès, Catalunya, 1853-2004)”, *Areas*, 25, pp. 75-103.
- PASCUAL, P. (1990): “L’agricultura de finals de l’antic règim (1833-1847). Una aproximació de tipus microeconòmic”. dins *Agricultura i industrialització a la Catalunya del segle XIX*, Barcelona, Crítica.
- PINYOT GARRÓS, J. (ed.) (1985): *El Reial Cadastre de Castellar del vallès, 1716*. Castellar del Vallès, Arxiu Històric de Castellar del Vallès.
- PONCE, S. (1999): *Transformacions agrícoles i canvi social a la comarca d’Osona. Segles XVIII-XX*. Vic. Eumo.
- ROCA FABREGAT, P. (1991): “Agricultura i creixement urbà a la zona de Terrassa, 1750-1850”, *Terme*, n 6, p. 36-51.
- ROCA FABREGAT, P. (1996): “Els efectes de la Guerra del Francès sobre la dotació de força de tir de les masies del Vallès Occidental”, dins *Guerra napoleònica a Catalunya (1808-1814). Estudis i documents*, Barcelona, Coordinadora de centres d’estudis de parla catalana / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- ROCA FABREGAT, P. (1997): “Aprofitaments col·lectius i revolució burgesa als boscos del Vallès Occidental”, *Terme*, 12, p 58-65.
- ROCA FABREGAT, P. (2001): “Història de Can Deu”, *Can Deu, de mas a parc*, Sabadell, Fundació Caixa de Sabadell.
- ROCA FABREGAT, P. (2002): “Quins conreus hi havia als voltants de Terrassa a finals del segle XIX?”, *Terme*, 17, p 55-61.
- ROCA FABREGAT, P. (2003): “Estudi introductori” dins COMASÒLIVES, J. *Dietari de Francesc Gorina Riera, pagès de Matadepera, 1841-1904*, Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- ROCA FABREGAT, P. (2005): “¿Quién trabajaba en las masías? Criados y criadas en la agricultura catalana (1670-1870)”, *Historia Agraria*, n 35, p. 49-59.
- ROCA FABREGAT, P. (2006): “Pluriactivitat pagesa i canvi agrari al Vallès Occidental. L’exemple de Matadepera, 1760-1900”. *Estudis d’Història Agrària*. 19, pp. 143-174.
- ROCA FABREGAT, P. (2008): *El sistema cereal de secà i la ramaderia a les masies del Vallès Occidental entre els segles XVII i XIX*, Treball de Recerca del Programa de Doctorat en Història i Institucions Econòmiques. Universitat Autònoma de Barcelona
- ROCA FABREGAT, P. (2010): “La tecnologia del sistema cereal de secà a les masies del Vallès Occidental entre els segles XVII-XIX”, *Recerques*, n. 60, p. 119-156.
- ROCA FABREGAT, P. (2012): “Els Duran del Pedregar i Sabadell entre els segles XV i XIX”, *La casa Duran del Pedregar*, Sabadell, Ajuntament de Sabadell.
- ROCA FABREGAT, P. (2013, en premsa): “La societat rural de Matadepera i el sector nord de la vall del Ripoll a través dels capbreus de Sant Llorenç del Munt (1668/74-1788/1815) i del Priorat i Sagristia Major de Sant Cugat (1786-89)”.

- ROIG ARMENGOL, R. (1890): *Memoria acompanyatoria al mapa regional vinícola de la província de Barcelona*, Barcelona.
- SAGUER, E. (2005): *Treball agrari i reproducció econòmica. El Baix Empordà, 1850-1880*, Girona, Associació d'Història Rural de les comarques gironines
- SANLLEHY SABI, M^a A, (2007): *Comunitats, veïns i arrendataris a la Vall d'Aran (S. XVII-XVIII). Dels usos comunals a la dependència econòmica*. Tremp, Garsineu Edicions.
- TELLO, E. (1996): *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*. Lleida. Pagès.
- TELLO, E.; GARRABOU, R. i I CUSSÓ, X. (2008): "El cambio de usos del suelo en la comarca catalana del Vallès (1850-2000): fuerzas motoras y agentes rectores de la transformación del territorio" dins *El paisaje en perspectiva histórica. Formación y transformación del paisaje en el mundo mediterráneo*, SEHA-PUZ.
- TORRAS, J. (1995): "L'economia catalana abans del 1800. Un esquema", dins *Història econòmica de la Catalunya contemporània*. Barcelona, Editorial de la Gran Enciclopèdia Catalana
- VALLS, F. (1996): *La dinàmica del canvi agrari en la Catalunya interior. L'Anoia, 1720-1860*. Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- VALLS, F. (1997): "Contractació a rabassa morta i conjuntura vitícola a Catalunya, 1720-1850", *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols*, XV, pp. 299-334.
- VICEDO, E. (1991): *Les terres de Lleida i el desenvolupament català del set-cents. Producció, propietat i renda*. Barcelona. Crítica.
- VALLS, J. i VICENS, A. (2010): *Sant Llorenç Savall. Més de mil anys d'història*, Sant Llorenç Savall, Farell Editors.
- VERGES Y VERNIS, P. (1895): *Topografía Médica. Castellar (San Esteban) ó del Vallés*, Barcelona, La Hormiga de Oro.
- VILAR, P. (1986): *Catalunya dins l'Espanya moderna. III. Les transformacions agràries del segle XVIII català*. Barcelona, Edicions 62.
- ZAMORA, F.(1973) [1785-1790]: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*, Barcelona, Curial.